

tidsskrift.dk

Forskellige Forhold ved den danske Hofstat i det 16. Aarhundrede,

Historisk Tidsskrift, Bind 7. række, 3 (1900)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_7rk_0003-PDF/hto_7rk_0003_96995.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=96995>

pdf genereret den : 28/5-2008

Forskellige Forhold ved den danske Hofstat i det 16. Aarhundrede,

særlig dets anden Halvdel.

Af

Emil Madsen.

Den Lyst til Pragt og Glans i det daglige Liv, der ved Siden af Begærlighed efter Magt var et Karaktertræk hos mange Konger og Fyrster i Middelalderen og ofte gav deres Slægtninge og undergivne Anledning til Bestræbelser efter at tilrane sig Herredømmet, kunde vanskelig finde nogen fuld Tilfredsstillelse i Boligernes Størrelse, Indretning og Udsmykning, i Bohavet, Klædedragten og Maaltidernes Anordning. Tilfredsstillelsen maatte hovedsagelig søges i Fornemheden og Talrigheden af de Personer, som til daglig Brug omgav Kongen eller Fyrsten og var hans Tjenere. Hertil kom endnu, at Hensynet til egen Sikkerhed samtidig med at bewirke, at Boligerne fortrinsvis var indrettede paa Forsvar og ikke paa Bekvemmelighed, nødvendiggjorde et talrigt Følge, der altid befandt sig i Kongens eller Fyrstens Nærhed.

Hofstaterne var derfor ved Middelalderens Slutning saa vel herhjemme som udenlands talrige. De var tillige

vel ordnede, idet de var inddelte i Klasser og Grupper, af hvilke enhver havde sit særskilte Virksomhedsomraade, og de besad ved overordnede og trinvis underordnede en Leddeling omtrent som den, der fandtes i Krigsmagten.

Disse Tilstande varede, indtil særlig Skydevaabnernes Forbedring forandrede Forholdene. Det blev da umuligt at opnaa Sikkerhed ved de tidligere Midler. Hensynet til Sikkerhed svandt mere og mere i Betydning, hvad der først gav sig til Kende i Bygningsmaaden af Slottene og Borgene. Paa Hensynet til Bekvemmelighed og en pragtfuld Udstyrelse baade i det ydre og indre af dem kunde der nu lægges større Vægt. Efterhaanden forandredes ogsaa Hofstaternes Præg; men i denne Retning gik Forandringerne betydeligt langsommere.

Herhjemme viste Forandringerne sig endnu i Christian III's Tid kun i nogle forholdsvis mindre fremtrædende Enkeltheder. Hoffets daglige Liv og Tilvejebringelsen af Hofstatens Fornødenheder var næppe synderlig forskellige fra, hvad de havde været i Slutningen af Middelalderen. Under Frederik II var Forandringerne betydeligere, saaledes at den egentlige Overgang fra Middelalderen til den nyere Tid i, hvad der angaar Hofstaten ligesom i mange andre Forhold, egentlig først fandt Sted under ham; dog forblev den hele formelle Ordning og dermed ogsaa Hofstatens Inddeling i Klasser og Grupper omtrent uforandret, baade til Slutningen af det 16. Aarhundrede og endnu langt ind i det 17.; men, idet den gamle Tid under Frederik II mødtes med den nyere, blev Hofstaten i hans og en Del af Christian IV's Tid baade talrigere, fornemmere og pragtfuldere, end den nogen Sinde før havde været.

Ved en nærmere Betragtning af Hofstaten, som den

den Gang var, maa der imidlertid gøres Rede for, hvad der egentlig skal forstaas ved Betegnelsen Hofstaten.

I og for sig skulde dette synes let; men i Virkeligheden er det vanskeligt, da faste Holdepunkter for en stor Del mangler, især paa Grund af, at mange Benævnelser paa Stillinger og Vilkaar netop vekslede stærkt i det 16. Aarhundrede og derhos endog paa samme Tidspunkt ikke er brugte paa ganske ensartet Maade. Nogen Vilkaarlighed i Betragtningen kan derfor ikke undgaas.

Dette gælder saaledes ved Afgørelsen af, hvorvidt de militære, som i den anden Halvdel af det 16. Aarhundrede, det Tidsrum, som her i Særdeleshed haves for Øje, behøvedes i stadigt stigende Antal i den kongelige Tjeneste, bør henregnes til Hofstaten eller ikke. Det vil erindres, at den Udvikling af Artilleriet og Søværnet, som fandt Sted, tillige med forskellige andre Omskiftelser, bragte den Andel i Udredningen, som Bisperne, visse Lensmænd og Adelsmænd samt Købstæderne havde haft i Middelalderen, til omtrent ganske at forsvinde, saaledes at næsten alt det Artilleri og det Søværn, som skulde tjene til Rigets Forsvar, blev at udrede af Kongen. I den ældre Tid havde Kongen kun haft i fast Tjeneste det forholdsvis ringe Antal af Personer, der behøvedes til den lille Del af Udredningen, der paahvilede ham personlig. Nu, da hele Udredningen blev hans Sag, voksede Personalet stærkt, medens det endnu ikke stod klart, hvorvidt det ligesom tidligere skulde betragtes som en Del af Hofstaten eller som udskilt fra denne. En vis Uklarhed fremtræder herved. Mange Personer, der hørte til Artilleriet og Søværnet, og som efter vor Tids Betragtning virkede i Statstjenesten og ikke i Hofstaten, findes derfor stadig opførte i Hofstaten. Hvad der kan

tjene til Oplysning om dem, er dog for en stor Del alt fremdraget tidligere¹⁾, og de kan her derfor ganske lades ude af Betragtning.

Noget lignende gælder de saakaldte „pensionerede“, dog ikke i lige saa vid Udstrækning. I Begyndelsen af det 16. Aarhundrede forstodes der hovedsagelig ved hin Betegnelse de udenlandske Krigsmænd, som mod et aarligt Vederlag og under flere eller færre indskrænkende Betingelser havde forpligtet sig til at gøre Tjeneste i Krig med en af dem tilvejebragt Styrke, naar de paa kaldtes. Efterhaanden som Fodfolkets og især Rytteriets Bevæbning og Ordning forandredes, blev et større Antal af pensionerede mindre nødvendigt. De blev derved færre, men vedblev dog at forefindes i hele det 16. Aarhundrede. Enkelte af dem stod i særdeles Yndest hos Frederik II og synes fra først af at have staaet paa en ret venskabelig Fod med ham, i det mindste ved Sammenkomster i Udlandet. Den fra Syvaarskrigen bekendte Jürgen v. Holle skrev saaledes til Kongen den 9. Sept. 1560²⁾: Min ædle, velbyrdige, naadige Herre Grev Günther til Schwarzburg og jeg, samt andre gode Mænd, har endnu en Tid lang været opfyldte af Erindringen om deres kongelige Majestæts Mildhed og Erindringen om, at deres Majestæt naadigst behagede at drikke os til³⁾. En enkelt, Oberst Idel v. Kirchberg, synes endnu i Christian IV's Tid at have kunnet glæde sig ved en særdeles Gunst, idet han indkaldtes til at overvære Kroningen 1596 og fik Tærepenge i den Anledning⁴⁾. Men

¹⁾ Se Afhandling om Artilleriet i Hist. Tidsskr. 7. II. 135 flg.

²⁾ Fra et Sted, der er kaldt Gronde (Grende?).

³⁾ Krigsarkivet, Fr. II, Pk. Nr. 4.

⁴⁾ Rtm. Regnsk. 1596 - 97. 249.

i det Hele taget tabte disse Personers Betydning sig efterhaanden henimod Aarhundredets Slutning, saa at der næppe er Anledning til at dvæle ved dem.

Derimod indtraadte samtidig med, at de militære pensionerede blev færre, flere og flere Personer, hørende til andre Livsstillinger, i de pensioneredes Klasse, og til dem maa der tages Hensyn ved en Betragtning af Hoffet. Særlig gælder dette de mange Jurister af fremmed Herkomst, der som kongelige Raader benyttedes i udstrakt Grad især i Christian III's og en stor Del af Frederik II's Tid ved Forhandlingerne i Udlandet angaaende de da i rigelig Mængde forekommende og ofte højst forviklede, politiske Sager, foruden undertiden ogsaa i indenlandske Anliggender. Nogle af disse Raader kom omtrent aldrig til Danmark, men opholdt sig stadig i Udlandet. Andre boede derimod her og fik tillige med deres Folk ofte Underhold ved Hoffet, og disse gik da ogsaa i Reglen ud af de pensioneredes Klasse og ind i den egentlige Hofstat.

Samtidig indtraadte ogsaa en forandret Brug af Betegnelsen pensionerede, idet den ogsaa anvendtes paa Personer, som var i virkelig Hoftjeneste, i Christian III's Tid, sjældent senere, stundom med den Bibetydning, at de i Øjeblikket var fritagne for Tjeneste. I Rentemesterregnskabet 1559 findes saaledes Torbern Bilde, der samtidig synes nævnt som Kongens Kammerjunker¹⁾, opført som modtagende Pension sammen med fremmede Hovedsmænd, Ritmestre og Doctores i Kejserretten. I Regnskabet 1592—93 nævnes blandt de pensionerede

¹⁾ Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarchivet, 1873—76. 152.

Jørgen Svave med Vedtegning, at han ikke skulde være daglig til Tjeneste, men lade sig bruge inden- og udenlandsk, naar han tilsagdes¹⁾.

De pensioneredes Stilling fremstiller sig derhos yderligere som uklar, idet der ikke sjældent findes opført i Regnskaberne forskellige, der fik Pension eller Tjenestepenge („Dienstgeld“), uden at deres Forpligtelser med Hensyn til Deltagelse i Hoftjeneste nærmere kan angives. Som Eksempler paa saadanne kan nævnes den bekendte Maler eller Kontrafejer Melchior Lorichs, som var i Kongens Tjeneste fra ca. 1580 til 1583, og fra hvis Haand der haves et vel udført Portræt af Frederik II²⁾, og Tyge Brahe, der, efter at han fra ca. 1572 til 1574 havde været Hofjunker³⁾, den 18. Februar 1576 blev antagen i Pension⁴⁾, den 23. Maj samme Aar forlenedes med Hveen⁵⁾, og derpaa i lang Tid findes opført i Regnskaberne som modtagende Pension eller „Dienstgeld“.

Tilsidst findes Udtrykket Pension ogsaa brugt ganske i Nutidens Betydning om Understøttelse til Personer, der

¹⁾ Af Rtm. Regnsk. 1594—95 ses Jørgen Svave i Overensstemmelse med Vedtegningen at være befaleet sendt til Østerrig for at indfordre en Pengesum, der var betroet en Mand til at købe ungarske Heste. Han maa formentlig være den Jørgen Svave til Harreslev Gd. i Fyen m. m., der var Sønsøn af en Broder til den bekendte Peder Svave (jvf. Sandvig, Peder Svave, Kbh. 1777. 36).

²⁾ Gengivet i Kunst, 2. Aargang. Kunstens Hist. i Danm. 49.

³⁾ Grundtvig, Meddelelser etc. 1873—76. 158.

⁴⁾ Rtm. Regnsk. 1576. 131.

⁵⁾ Kanc. Brevb. Tyge Brahe begyndte at holde offentlige Forelæsninger i Kbh. i Sept. 1574 og opholdt sig 1575 i Udlandet.

paa Grund af Alder eller Svagelighed var afgaaede fra Hoftjeneste¹⁾).

Manglen paa Adskillelse mellem Hof- og Statstjeneste bevirkede, at det underordnede Personale i Kancellierne og Rentekamret stadig findes opført i Regnskaberne som hørende til Hofstaten. Her er der dog næppe Anledning til at inddrage det videre i Betragtningen, da det danner en ganske særlig Gruppe.

Derimod er der allerede i Datiden skelnet ret nøje mellem Hofstatens Folk og de saakaldte Slotstjenere, der vel undertiden kunde spille en vis Rolle i Hoflivet og i mange Henseender var undergivne Kongens Forsorg, men som dog aldrig synes betragtede som henhørende til Hofstaten, lige saa lidt som Lensmændene paa de kongelige Slotte, selv ikke dør, hvor Hoffet jævnlig opholdt sig, saaledes end ikke Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot.

Slotstjenerne paa et Slot var den derværende Lensmands undergivne, og de i Hoftjenesten styrende havde i Almindelighed ingen Myndighed over dem. Betegnelsen omfattede ikke Lensmandens og hans paa Slottet værende Families personlige Tyende, derimod det ofte meget store Antal af Personer, der var Lensmandens Hjælpere i hans Virksomhed dels som Slottets militære Befalingsmand, dels som den Embedsmand, der forestod de talrige administrative Forretninger angaaende Slottet og Lenet, deriblandt en vidtløftig Regnskabsføring, og endelig som den, der ledede det til Slottet hørende Avlsbrug. En Mængde Betegnelser paa de forskellige Slotstjenere forekommer i hin Tid, og da nogle af dem ogsaa findes

¹⁾ Det findes f. Eks. brugt paa denne Maade 31. Jan. 1599. Sj. Reg.

brugte om Personer, som hørte til Hofstaten, er det nødvendigt at nævne, hvem der i Almindelighed var Slotstjenere. Der fandtes saaledes vistnok paa ethvert Slot, bortset fra dem, som udgjorde dets militære Besætning, en Slotsfoged, en Ridefoged, en Slotsskriver med en eller flere Underskrivere, saaledes stundom en saakaldet Kornskriver, derhos en Redesvend¹⁾, en Borgekok eller Huskok med Underkok og Dreng, en Bager, en Brygger og en Kældersvend, ligeledes med underordnede. Hertil kunde saa efter Omstændighederne komme Portnere og Vægttere, Fogedsvende, Urtegaardsmænd og Urtegaardssvende, Postvognsvende, Fiskere og forskellige Haandværkere, navnlig en Smed, en Møller og en Bødker med underordnede, og det i Slotstjenesten værende kvindelige Personale, saasom en Oldfrue, en Fadeburskvinde og Fadeburspiger. Endvidere henhørte til Slotstjenerne det saakaldte Ladegaardsfolk, der i Almindelighed bestod af en Ladegaardsfoged med en Skriver, Mælkedejer, Kuske (Vogn drivere), Røgttere, Tærskemænd o. fl. Undertiden findes ogsaa Skovfogeder opførte som Slotstjenere.

Paa nogle Slotte af særdeles Betydning for Hoffet, saaledes navnlig Kjøbenhavns Slot, henhørte derhos til Slotstjenerne enkelte Personer med særlige Bestillinger,

¹⁾ Redesvenden synes at have været den Person, der modtog Bøndernes Afgifter i Varer og førte Regnskab over dem (nederlandsk Rede lig Regnskab). At Redesvendene en Tid lang havde været vant til for egen Regning at nyde visse Fordele, kan sluttet af, at det i Bestemmelserne om Slotstjenernes Lønninger paa Varberg Slot 1558 udtales, at Redesvenden ikke som hidtil skulde have Skrabsesmør, Smaaredsel, Laks, Faarskind, Huder eller tomme Tønder (10. Novb. 1558, Kanc. Brevb.). Noget lignende forekommer angaaende Redesvenden paa Kjøbenhavns Slot 9. April 1560 (Kanc. Brevb.).

saaledes den saakaldte Taarnmand, ved hvilket Udtryk der fra først af forstodes en Fangevogter, senere, da Fangevogteren blev en Person med særlig Bestilling, den Trompeter eller Spillemand, som med sine Medhjælpere skulde blæse fra et af Slotstaarnene paa visse Tider af Døgnet¹⁾. Fortrinsvis paa Kjøbenhavns Slot, dog ogsaa paa andre, fandtes de saakaldte „Liggere i Porten“ eller „Liggere“ og paa Kjøbenhavns Slot de saakaldte „Skytter i Porten“.

De første synes at have været Bud, der benyttedes til allehaande Ærinder, især udenbys; thi der siges i Anordningen 1564 angaaende Kjøbenhavns Slot „Liggere, som løbe efter Vogne og udsendes alle Vegne i Slotsbestilling“²⁾. De synes dog ogsaa at have været benyttede som Budbringere i Statstjenesten, dog næppe udenfor Kongeriget og Hertugdømmerne. Det fjerneste Sted, til hvilket nogen Ligger synes at have været sendt, er paa den ene Side Varberg og paa den anden Side Holsten. De synes dog fortrinsvis kun at have været sendte til saadanne fjernere Steder i Syvaarskrigens Tid som en Nødhjælp.

Det angives, at Skytterne skal have været Bøsseskytter, altsaa Artillerister, hørende til Slottets militære Besætning; men da der ved „Skytter“ i hin Tid stedse forstodes Fodfolkssoldater, bevæbnede med Geværer, har de sandsynligvis udgjort en særegen, lille Gruppe eller henhørt til Slottets Besætning af Fodfolk, naar der fandtes en saadan, og forrettet en Slags Vagttjeneste, foruden at

¹⁾ Se nærmere herom Instruks angaaende Kjøbenhavns Slot 1593, Kbhs. Dipl. IV. 713, angaaende Kronborg 29. Jan. 1586. Sj. Reg.

²⁾ D. Mag. 2. V. 63.

de i udstrakt Grad blev benyttede som Budbringere endog til forholdsvis fjerne Steder, saasom Norge og Nordtyskland, undertiden ogsaa i særlige Hverv. Dette gav Anledning til, at Skytterne 1577 klagede over, at de kun fik én Hud om Aaret til Støvler, og Kongen befalede da Rentemesteren at drage Omsorg for, at de fremtidig fik to Huder foruden Løn, som det kunde være billigt¹⁾.

Den Pengesum, de fik til at bestride Rejseudgifterne, synes i Reglen i Danmark og Norge, ifølge Rentemesterregnskaberne, at have været mærkværdig ringe, saa ringe, at det næppe kan forklares paa anden Maade, end at de har haft fri Forplejning paa alle Kongens og Kronens Slotte og Gaarde, som fandtes paa deres Vej. 1587 findes der saaledes betalt en Skytte 1 Dlr.²⁾ til Tæring paa en Rejse til Bohus, en anden 2 Dlr. til Tæring paa en Rejse til Bergenhus. Derimod fik en tredie 6 Dlr., skønt han kun skulde til Flensborg, og henimod Aarhundredets Slutning ses, at de ogsaa stundom har faaet Penge til at leje Vogne.

Som særlige Hverv, der overdroges dem, kan nævnes, at der ifølge Regnskabet 1597—98 udsendtes nogle af Skytterne i Porten til Roskilde og flere Steder i Sjælland for at anholde Løsgængere, som fandtes der, og at der ifølge Regnskabet 1600—01 udsendtes en Skytte til Skaane i et lignende Ærinde.

At hine Liggere og Skytter var Slotstjenere, fremgaar tydeligt, foruden af den foran nævnte Udtalelse 1564, af Bestemmelsen 15. Febr. 1578 om, hvem der

¹⁾ Kbhs. Dipl. IV. 622.

²⁾ Saa vel her som i det følgende maa der i Reglen ved Dlr. forstås den saa kaldte gamle Daler, der vejede c. 2 Lod og bestod af 14—15-lødigt Sølv.

maatte komme op paa Slottet i Kjøbenhavn, idet der siges, at dersom Liggerne i Porten eller Skytterne handlede mod Bestemmelserne og indlod nogen, hvem dette ikke var tilladt, skulde „Lensmanden“ straffe dem med Taarn og Fængsel¹⁾, og endnu tydeligere af den Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot den 16. Novb. 1599 tildelte Instruks, idet der her udtales, at Slotsfogeden daglig skulde føre Tilsyn med Skytterne og Liggerne i Porten, samt deres Tilstedeværelse paa Slottet, naar de ikke var bortsendte²⁾.

Derimod kan der ikke henregnes til Slotstjenerne en Del Haandværkere m.fl., som var bosatte i Nærheden af de Slotte udenfor Kjøbenhavn, paa hvilke Hoffet ofte opholdt sig i længere Tid, saaledes især Koldinghus og Skanderborg, og som arbejdede for Hoffet baade i den Tid, det opholdt sig der, og til andre Tider. Disse kunde vel være henviste til Lensmanden paa Stedet for hos ham at oppebære det for dem bestemte Vederlag; men de var i øvrigt stillede aldeles lige med de Haandværkere af lignende Art, der var bosatte i Kjøbenhavn, hvor selvfølgelig de fleste af de i Hofstjenesten ansatte Haandværkere fandtes, og saaledes ej heller underkastede de for Slotstjenerne paa Stedet overhovedet trufne Bestemmelser³⁾.

Betragtes da Hofstaten, som den var med de Indskrænkninger eller Begrænsninger, der er givne ved det

¹⁾ D. Mag. 2. Vl. 154.

²⁾ Sj. Reg.

³⁾ Saadanne Bestemmelser findes undertiden udstedte af Kongen og i den tidligste Tid fremstillede som Artikler, der i deres Form ligner dem, der samtidig udfærdigedes for Krigsmænd, saaledes Bestemmelser for Lensmanden og en Del af Slotstjenerne paa Elnbogen (Malmøhus) den 1. Novb. 1541 (Bestallingsreg. 1545—54. 41 flg.).

foregaaende, maa det straks bemærkes, at ved den Forandring, som foregik i Tidens Løb med Betydningen af visse Betegnelser, undertiden vel ogsaa ved en løsere eller endog hel fejlagtig Brug af en eller anden Betegnelse, stiller det sig i flere Tilfælde vanskeligt at afgøre, dels hvorvidt en bestemt Person paa et givet Tidspunkt hørte til Hofstaten, og dels hvilken Stilling en saadan indtog i samme.

En stadig benyttet og andre udelukkende Betegnelse for alle dem, der udgjorde Hofstaten, findes ikke. Den hyppigst anvendte, og som ogsaa giver mindst Anledning til Misforstaaelse, er Hoftjenere, som derfor ogsaa vil blive benyttet som Betegnelse i det følgende; men ved Siden af denne findes ogsaa Udtrykket Hofsinder brugt baade som Fællesbetegnelse for Hoftjenerne og som Betegnelse for en særskilt Del af Hofstaten.

Paa Grundlag af Ordet Hoftjener deltes Hofstaten noget hen i det her fortrinsvis omhandlede Tidsrum i to store Klasser, af hvilke den ene, især henimod Slutningen af Aarhundredet, nærmest synes at være kaldt Daglige Tjenere, medens den anden omtrent stedse findes betegnet med Adskillige Hoftjenere.

Den første Klasse indbefattede, som Navnet angiver, alle de Personer, der daglig gjorde Tjeneste hos de kongelige, naar de ikke af en eller anden Grund var lovlig forhindrede. Den bestod af en Mængde Grupper, af hvilke den øverste udgjordes af dem, der var de styrende i Hoftjenesten. De var, saaledes som Ordningen var i den anden Halvdel af Aarhundredet, Hofmarskalken, Staldmesteren, Hofskænken, Køgemesteren og Jægermesteren, foruden enkelte andre, der ikke fandtes til enhver Tid, nemlig Hofmesterinderne og de Hofmestre,

der forestod de kongelige Børns Opdragelse m. m. En Fællesbetegnelse for denne Gruppe fandtes ikke. Den næste bestod af de Adelsmænd, som oftest yngre, der gjorde Tjeneste ved Hoffet, uden noget bestemt Virksomhedsomraade. Endvidere omfattede Klassen hvad man med Nutidens Udtryk kunde betegne som Staldetaten og som Jagtetaten, endvidere Personalet i Kælderne, Køkkenerne og i Sølvkamret, Enspænderne, Drabanterne, Trompeterne, Sangerne og Instrumentisterne, Ridebudene, Fodbudene og Lakajerne, derhos forskellige særskilt stillede Personer som Kammerjunkerne og Kammertjenerne, Herolderne, Dørknægten og Løberen, endelig Livdrenge og Jomfruerne i Jomfrukammeret, der alle var adelige, samt det kvindelige Personale, som var til Tjeneste hos Dronningen, Kongens Døtre eller Frøknerne og de nævnte Jomfruer.

Navnlig er det med Hensyn til den anden af de ovenfor omtalte Grupper, at Betegnelserne skifter eller vakler. I Christian III's Tid er det fortrinsvis den, der findes betegnet med Ordet Hofsinder, om end dette Ord ogsaa da, men mere sjældent, kan findes anvendt som Fællesbetegnelse for den første og den anden Gruppe, samtidig med at Betegnelsen „Junkere“ en meget sjælden Gang kan findes brugt om den anden¹⁾. Undertiden træffes ogsaa andre Betegnelser, saaledes „Hofsinder og Hoftjenere“ for Personer, der synes at henhøre til begge Grupper²⁾.

Var der saaledes allerede da en vis Vaklen i Talebrugen, blev denne dog efterhaanden endnu større i

¹⁾ Saaledes i Christian III's Hofordning 1538 (D. Mag. 2. I. 250).

²⁾ F. Eks. i Rentemesterregnskabet 1557—58.

Frederik II's Tid og senere. Betydningen af Ordet Hof-sinder udvidedes til mere og mere at gælde omtrent den hele Klasse, der her er benævnt Daglige Tjenere, uden dog endnu henimod Aarhundredets Slutning at betegne den fuldtud. Stundom forekommende Betegnelser, saaledes „Hofsinder og andre Daglige Tjenere“, viser, at der ikke fandtes nogen skarp Skillelinie indenfor Klassen. Samtidig blev det en Tid lang, særlig i den første Del af Frederik II's Regeringstid, almindeligt, at de Adelsmænd, som fandtes blandt de Daglige Tjenere, betegnedes som „Herremænd“, hvornæst Betegnelsen „Hofjunkere“ mere og mere blev brugt, først især om de yngre Adelsmænd og tilsidst om alle, der udgjorde den første og anden Gruppe blandt de Daglige Tjenere. I en Anordning af 1596 findes der saaledes under Overskriften Hofjunkere opført Hofmarskalken, Hofskænken og Køgemesteren, sammen med Personer, hørende til den anden Gruppe¹⁾.

Den udvidede Betydning af Ordet Hofsinde kan spores deri, at den samme Person undertiden findes betegnet baade som Hofsinde og Hofjunker, saaledes naar der siges, at Breide Rantzau blev ansat i begge Stillinger 1574²⁾; men samtidig kan ogsaa Betegnelserne Hofsinde og Hofjunker træffes brugte synonymt, saaledes naar det i en Kancelliskrivelse af 18. Juli 1576 udtales, at Kongen havde forhandlet med nogle af sine „Hofsinder og Enspændere“, som skulde til Øsel, og at han befalede, at der straks skulde udbetales de nævnte „Hofjunkere og Enspændere“ deres Besoldning³⁾.

Undertiden kan ogsaa baade Udtrykkene Hofsinder

¹⁾ 13. Okt. 1596. Sj. Tg.

²⁾ Medelfar, Ligprædiken over Breide Rantzau, Kbh. 1618.

³⁾ Sj. Tg.

og Hofjunkere findes brugte om Personer, der vel paa en Maade hørte til Hofstaten, men hvis egentlige Livsstilling dog laa udenfor denne. Skibskaptajnen Alexander Durham findes saaledes opført som Hofsinde 1571 og følgende Aar¹⁾.

I Modsætning til, hvad der saaledes gælder de Daglige Tjenere, er der som foran nævnt ingen Vaklen i Betegnelsen af Klassen Adskillige Hoftjenere, ej heller angaaende de Personer, som den bestod af, undtagen for saa vidt at nogle enkelte Gange en Person, som en Tid er henregnet til den ene Klasse, senere kan findes opført i den anden. Aarsagen kan dog i Reglen udfindes. Den er i de fleste Tilfælde, at en Person, som oprindelig henhørte til de Daglige Tjenere, senere overførtes til Adskillige Hoftjenere, fordi han af en eller anden Grund,

¹⁾ Rtm. Regnsk. 1571. — I Grundtvig, Meddelelser etc. 1873—76. 153 findes Holger (Ottesen) Rosenkrantz opført som Hofjunker 1559. Det besynderlige heri, da han den Gang var Rigsraad og ellers ingen Rigsraad paa den Tid fandtes i Hofstaten (Rigsraaderne var selvfølgelig ikke Kongens Tjenere), er alt fremdraget af Heise. Men, naar Rosenkrantz i Rentemesterregnskabet 1. Jan 1559 til 20. Sept. 1559 findes opført som Hofsinde, synes Sagen ogsaa at forholde sig anderledes, end det straks skulde synes. Han er ikke nævnt, hverken i dette eller det paafølgende Regnskab, blandt de Hofsinde, der modtog Besoldning for deres Tjeneste ved Hoffet, men kun i Lister over Personer, der var med i Ditmarskerfelttoget, og disse Lister synes at indbefatte baade Folk, der umiddelbart hørte til Kongens Følge, og Folk, der tjente i Hoffanen. Listerne, i hvilke de paagældende med Hensyn til Beregningerne til Dels findes opførte med rustede Heste, Træk- og Vognheste, er analoge med andre lignende Lister fra Krigene (saaledes temmelig lig med den, der er trykt i Hist. Tidsskr. 7. I. 458). De indbefatter derfor, skønt de i Overskrifterne flere Gange er betegnede som angaaende Kongens Hofsinde, adskillige Personer, der næppe henhørte til Hofstaten, saaledes de i samme forekommende 2 Berggeseller, 2 Feltskærere o. fl.

f. Eks. fordi han blev gammel og svagelig, ikke længere kunde udføre daglig Tjeneste, medens man dog ikke ganske vilde afskedige ham. Dette blev saaledes Tilfældet med den i hin Tid ofte nævnte Instrumentist eller Gigler¹⁾ Jakob Sefeld, der blev antagen 1571 ligesom de andre Instrumentister blandt de Daglige Tjenere, men allerede 1579 blev saa svagelig, at han ikke kunde følge Hoffet, hvornæst han findes opført blandt Adskillige Hoftjenere²⁾).

I det Hele taget bestod den Klasse, som bar dette Navn, af en Mængde til forskellige Livsstillinger hørende Personer, som arbejdede for Hoffet eller var knyttet til det, uden dog derved at være forhindrede i at gøre deres Evner og Færdigheder frugtbringende hos andre end Hoffets Personale. Der henhørte saaledes til hin Klasse de i Hoffets eller for en ringe Del snarere i Statens Tjeneste værende Gejstlige, Jurister, Læger og Videnskabsmænd, Bygmestre og Ingeniører, som vi nu vilde kalde dem, Billedhuggere og Malere, Møntmestre, Haandværkere og forskellige andre. De var hovedsagelig at betragte som private.

Medens der kun højst undtagelsesvis og næppe for andre end enkelte Udlændinge findes udfærdiget Bestallinger for de Personer, som hørte til de Daglige Tjenere, er der næppe nogen blandt Adskillige Hoftjenere, for hvem der ikke er udstedt Bestalling. Dog maa der med Hensyn til Bestallingerne bemærkes, at det ikke var

¹⁾ Ordet betegner utvivlsomt den, der spillede paa en Gige, da Ordet i de her paa tysk udstedte Bestallinger er gengivet med „Geiger“. Det er derfor næppe fuldt berettiget, naar O. Nielsen kalder Jakob Sefeld Gögler (Kbh.s. Dipl. II. 412).

²⁾ Bestallingsreg. 1555—73. 317 b.; D. Mag. 2. VI. 47; Rtm. Regnsk. 1586. 289.

aldeles sjældent, at den paagældende havde været endog flere Aar i Kongens Tjeneste, inden en saadan blev tildelt ham.

Fælles for alle i Hofstaten, hvad enten de hørte til den ene eller til den anden Klasse, var, at de fik Vederlag for deres Tjeneste.

Dette Vederlag kunde være af meget forskellig Art, alt efter den Stilling, som den paagældende indtog. Ses der bort fra den Del af Vederlaget, som kunde bestaa i almindelige, mindre Len, Kanonikater eller andre saakaldte gejstlige Len, Tiender og lignende, der kun tildeles Personer i visse Grupper, ligeledes fra forskellige ikke forud betingede Gaver eller Begunstigelser, der ikke sjældent ydedes Hoffolkene, kunde Vederlaget i sin fuldeste Udstrækning bestaa i Aarssold, Ophold og Underhold ved Hoffet, samt Staldrum og Foder til Heste, flere eller færre Klædninger, Tildelelse af Proviant, Brændsel, Bolig med eller uden Fritagelse for Skatter og for andre kongelige eller borgerlige Besværinger eller Tynger, som det kaldtes i Datidens Sprog. Hertil kunde der komme forskellige mindre Tillæg, der vistnok i Almindelighed underforstodes, naar Vedkommeude havde Ophold og Underhold ved Hoffet, men dog ogsaa undertiden findes udtrykkelig nævnte, saaledes Tildelelsen af Lys og Sengklæder samt Vadsk.

Den, der modtog Pension, fik i den første Tid alene Aarssold. Under andre Forhold ydedes der den paagældende efter Omstændighederne flere eller færre af de nævnte Tildelelser, stundom kun en enkelt af dem, uden at nogen bestemt Regel synes at være fulgt med Hensyn til de enkelte Grupper og Klasser. Om end ikke ofte erstattedes dog af og til nogle af Vederlagene med Penge.

saaledes i en temmelig vid Udstrækning Opholdet og og Underholdet ved Hoffet i Frederik II's Tid og senere. Stundom kan det skønnes, at der ved Fastsættelsen af Aarssolden er taget Hensyn til det større eller mindre Omfang af de andre Vederlag, og da personlige Hensyn ogsaa stundom synes at have gjort sig stærkt gældende, kan Aarssoldens Størrelse ikke godt benyttes som Maalestok for Betydningen af den paagældendes Stilling.

Vilde man fortrinsvis betragte Aarssolden paa denne Maade, vilde man let komme til et urigtigt Resultat, selv om man formaaede at tage Sølvets synkende Værdi tilbørligt i Betragtning. Hofmarskalken fik saaledes i Aarssold 1559 200 Dlr. om Aaret, den, der var Marskalk (eller Hofmarskalk?) 1562, fik 400 Dlr. og Hofmarskalken 1589—90 800 Dlr.¹⁾; men herved er at mærke, at den, der var Marskalk 1562, alt, da han nogle Aar i Forvejen var bleven antagen i Kongens Tjeneste, havde faaet tilsagt 400 Dlr. i aarlig Løn²⁾, og at den, der var Hofmarskalk 1589—90, da tillige beklædte den nys oprettede Stilling som Rigets Oberst³⁾, og at der for denne Stilling var tilsagt ham 600 Dlr. aarligt Vederlag. I Rentemesterregnskabet 1589—90 er der skelnet mellem de to Stillinger, saa at der deraf fremgaar, at han som Hofmarskalk kun fik 200 Dlr. Senere er der ej heller be-

¹⁾ Rtm. Regnsk.

²⁾ Friederich v. Dohna, 13. Novb. 1559 (Bestallingsreg. 1555—73. 133 b.).

³⁾ Sten Maltzen Sehested blev Hofmarskalk tidlig i Aaret 1586 og bestattedes derpaa som Rigets Oberst 1. April s. A. (Sj. Reg.). Oprettelsen af Stillingen som Rigets Oberst synes ifølge hans Bestalling nærmest kun at have tilsigtet at have en her bo-siddende og fuldt paaregnelig, øverste Befalingsmand for hvervede Fodfolkssoldater, naar saadanne behøvedes.

talt mere. I Rentemesterregnskabet 1600—1601 er Aarssolden for Hofmarskalken saaledes atter kun 200 Dlr. Lignende, forholdsvis smaa Pengevederlag findes for de øvrige højtstillede i Hofstaten. Staldmesteren fik saaledes 1572 ligeledes 200 Dlr., men 1587—88 300. Hofskænken fik samtidig 200, og Køgemesteren 150. Derimod fik denne sidste 1600—1601 200; men Jægermesteren fik 300 Dlr. Samtidig fik mange, der til Dels indtog mere underordnede Stillinger, lige saa meget eller mere, naar der blot tages Hensyn til Aarssolden. De som Raader benyttede Jurister fik sjældent mindre end 200 Dlr., somme ogsaa 300 og 400. Den tyske Kansler Henrik Ramel, da tillige Prins Christians Hofmester, fik 1587—88 600 Dlr. En Hofjunker, der 1585 blev ansat som Hovedsmand for Enspænderne, fik 300 Dlr. En udenlandsk Berider, der blev antagen 1573, fik 150 Dlr., og en anden, der blev antagen 1577, fik 200. En Kapelmester, som kom i Tjenesten 1587, fik ogsaa 200 Dlr.¹⁾

De i Pension værende, fremmede Krigsmænd, fik ikke sjældent langt større Besoldning, naar de indtog højere Stillinger. Dette synes dog hovedsagelig at have været begrundet i, at de fik Vederlag i Reglen alene i Form af Penge, og at de, for at kunne opfylde de indgaaede Forpligtelser, som oftest maatte staa i stadig Forbindelse med de Befalingsmænd, der skulde tjene under dem, naar det blev Krig, og aarlig give dem en Del af den Sum, som de selv modtog²⁾.

¹⁾ Rtm. Regnsk. og Bestallingsregnsk. 1555—73. 337 b.

²⁾ Som Eksempel paa et saadant, ganske vist usædvanlig højt Vederlag kan nævnes, at den fra Begyndelsen af Syvaarskrigen bekendte Regimentschef Hilmar v. Münchhausen i den første

Det kunde synes, at der maatte være en bestemt Regel for, om Hoffolkens Besoldning skulde udredes af Kongens eller af Kronens Indtægter; men en saadan findes aabenbart ikke. Mange Udbetalinger angaaende Hoffet og blandt disse mange Lønninger ses at være foretagne af Rentemestrene, og de er altsaa nærmest afholdte af Kronens Indtægter; men der mangler heller ikke sjældent i Rentemesterregnskaberne Udbetalinger, som maa forudsættes at have fundet Sted, og disse maa da være foretagne af Kongens personlige Indtægter eller af det saakaldte Kongens Kammer, angaaende hvilket Regnskaber nu ikke haves. At Udbetalinger af Lønninger skulde ske fra Kongens Kammer til en eller anden, findes udtalt i enkelte Bestallinger, især saadanne, der gjaldt de ovenfor nævnte Raader, Gejstlige, Læger og Videnskabsmænd, stundom ogsaa i Bestallinger for andre Personer¹⁾. I nogle andre Bestallinger findes udtrykkelig bestemt, at Udbetalingen skulde ske af Rentekammeret²⁾. Undertiden staar der, at Udbetalingen skulde finde Sted enten fra Kongens Kammer eller fra Rentekammeret³⁾. I de fleste Tilfælde er Stedet ikke angivet.

At Kongens Kammer og Rentekammeret efter Om-

Bestalling, ved hvilken han synes at være tagen i Tjeneste, Bestallingen af 9. Juli 1560, tillagdes et aarligt Vederlag af 600 Dlr., derpaa i en Bestalling af 6. Okt. 1561 tilsvarende 1400 Dlr. og endelig i en Bestalling af 3. Okt. 1563 2000 (Bestallingsreg. 1555—73. 144, 160, 171 b.).

¹⁾ F. Eks. i Friederich v. Dohnas Bestalling af 13. Novb. 1559 (Bestallingsreg. 1555—73. 133 b.).

²⁾ F. Eks. i de for Drejeren Hans Meyer den 20. Febr. 1555 og den 4. Juli 1559 udstedte Bestallinger (Bestallingsreg. 1555—73. 36 b og Kanc. Brevb.).

³⁾ F. Eks. i Bestalling af 30. Sept. 1559 for Raaden, Dr. Hieronymus Thenner (Bestallingsreg. 1555—73. 130 b.).

stændighederne kom hinanden til Hjælp, fremgaar af flere Skrivelser. Da en Del Hofsinder 1579 skulde følge Kongen paa en Udenlandsrejse, og disse skulde have tre Maaneders Besoldning til „Udredning“, havde Rentekammeret ikke de fornødne Penge. Kongen lod derfor den, der skulde foretage Udbetalingen (Mønsterskriveren), faa 7000 Dlr. af sit eget Kammer, for at han deraf kunde betale de Herremænd og Enspændere, som skulde med paa Rejsen, to Maaneders Besoldning forud og efterhaanden paa selve Rejsen betale Kuskene og andre lavere stillede Folk („gemeines Gesindt“), hvad der tilkom dem¹⁾. Omvendt befalede Kongen 1583, at Rentemesteren skulde give Mønsterskriveren Penge, som han kunde have i Behold til Betaling af Enspændere og andre, der skulde sendes ud paa Rejse, for at Kongen ikke skulde været besværet med at lade Udbetalingerne foretage fra hans eget Kammer²⁾. Noget lignende træffes ogsaa 1587 med Hensyn til de sædvanlige, maanedlige Udbetalinger af Lønningerne, da Rentekammeret ikke havde udredet Pengene i tre til fire Maaneder³⁾.

Nogle vilde maaske af disse Omstændigheder fristes til at antage, at Kongen til Trods for de store Indtægter, han personlig havde, paa en ikke fuldt ud medholdelig Maade lod Kronen betale en stor Del af Udgifterne ved Hofholdningen. Man kunde endog synes, at der undertiden lagde sig en mærkelig Smaalighed for Dagen; thi kongelige Personer fik ikke blot jævnlig, men endog ved særlig højtidelige Lejligheder, som f. Eks. ved Christian IV's Søster, Frøken Augustas Bryllup 1596, af Rentekammeret

¹⁾ 29., 31. Juli 1579 (Kanc. Brevb. og Sj. Tg.).

²⁾ 2. Juli 1583. Sj. Tg.

³⁾ 20. Marts 1587. Sj. Tg.

de Penge, de skulde bruge til at lægge i Tavlerne eller ofre i Kirken. Endog Grev Günther til Schwarzburg fik nogle Gange samtidig med Kongen Penge til at lægge paa Tavlen i Kirken paa Kjøbenhavns Slot fra Rentekamret¹⁾. Der forekommer ogsaa i Christian III's Tid Penge, udbetalte af Rentekamret til kongelige Personer, saasom Kongen, Dronningen, ja endog Kongens Svigersøn, Kurfyrst August af Sachsen, til at spille bort, og lignende findes i Frederik II's Tid²⁾. Dog vilde en saadan ligefrem Betragtning af Sagen være ubillig. At store Udbetalinger til Hoffet skete ved Rentekamret, er uomtvisteligt, men dels havde dette gammel Hævd³⁾, og dels maa det have for Øje, at Hofudgifter og Statsudgifter i hin Tid hverken var eller kunde være skarpt adskilte. Betragtes begge Arter Udgifter under ét, viser det sig, at Kongen, i det Mindste fra det Tidspunkt, da hans personlige Indtægter steg betydeligt, snarest udgav mere af sit eget Kammer i begge Retninger tilsammen, end han efter vor Tids Begreber kunde anses forpligtet til. Det er ingenlunde store Summer, som der undertiden, men endda temmelig sjældent, findes anførte i Rentemesterregnskaberne som indbetalte til Kongens Kammer,

¹⁾ Rtm. Regnsk. 1562—63. 183 b.

²⁾ I det Hele forekommer dette dog sjældent, og det var meget smaa Summer, der nævnes i saadan Anledning. Vistnok var det saaledes til Spillepenge, at seks Mark i Toskillings-Stykker indbetaltes i Kongens Kammer fra Rentekamret 26. Maj 1563 (Rtm. Regnsk. 1562—63. 192 b). Ligeledes er det hovedsagelig kun smaa Summer, der ofte nævnes som udbetalte til Kongen, for af ham at anvendes til Almisser eller Gaver til Fattige og andre ubemidlede.

³⁾ Af de Regnskabsbøger, som have fra Kong Hans' Tid, og som synes at svare til den senere Tids Rentemesterregnskaber, ses, at ogsaa denne Konge tilsvarende modtog Penge til „at doble med“ (D. Mag. 4. I. 82).

medens det paa den anden Side vides, at meget store Summer er betalte af samme eller for dets Regning, i, hvad vi nu til Dags vilde kalde Statsanliggender, saaledes alle Udgifterne ved Kronborgs Bygning¹⁾.

Ophold og Underhold ved Hoffet var det sædvanlige for alle Daglige Tjenere og disses undergivne endnu i Christian III's Tid, samt Staldrum og Foder til deres Heste i de kongelige Stalde. Efterhaanden forandredes dette under Frederik II, saaledes at det tilsidst omtrent kun var nogle af de lavere staaende Grupper af Daglige Tjenere, som havde Ophold ved Hoffet. Underholdet inddroges ogsaa, endog for en Del af de sidstnævnte. Samtidig indskrænkedes ogsaa Hesteantallet i de kongelige Stalde, saaledes at disse kom til omtrent udelukkende at indeholde de Heste, som var fornødne til selve de kongelige og nogle faa andre, og dette knap nok; thi enkelte kongelige Personer, der ikke havde Ophold paa Kjøben-

¹⁾ Det bør dog maaske bemærkes, at Kongens Indtægter den Gang var forholdsvis meget gode, især da Øxentolden og navnlig Øresundstolden, der var en væsentlig Del af Kongens personlige Indtægter, allerede tidligt under Frederik II gav stort Udbytte. Henimod Aarhundredets Slutning sejlede der saa mange toldpligtige Skibe gennem Øresund, at Antallet i Reglen betydeligt overgik det, som forekom i den paafølgende Tid indtil henimod Slutningen af det 18. Aarhundrede, og at Antallet i enkelte Aar kunde naa op til omtrent Halvdelen af det Antal Skibe, som gik gennem Øresund, inden Dampkraft blev almindelig anvendt. Antallet var saaledes 6292 i 1595 (Sundtoldregnsk.), medens det i 1817—1826 var gennemsnitlig 10905 aarlig, i 1827—1836 tilsvarende 12197 (Falbe Hansen og Scharling, Danmarks Statistik III. 495). Den aarlige Indtægt af Sundtolden var dog ikke saa stor, som den undertiden blev anslaaet til af Samtiden (jvf. herom Fridericia, Danmarks ydre politiske Historie 1629—35, 202, Anm. 3). Den var saaledes 1595 (foruden en Del Salt) c. 142000 Daler. Undertiden gaves noget af denne Indtægt til Rentekammeret.

havns Slot, havde ogsaa deres Heste i den af dem benyttede Bolig. Christian IV's Broder, Prins Ulrik, havde saaledes de til hans Brug bestemte 16 Heste hos sig i sin private Bolig i Gert Rantzaus Gaard¹⁾. De Vederlag, der i Stedet for Ophold, Underhold og Foder til Hestene m. m. ydedes i Form af Penge, kaldtes „Maanedsbesoldning“ for de beredne og „Kostpenge“ for de uberedne, og til Forskel fra dem kaldtes da Aarssolden ofte „Pension“ eller „Tjenestepenge“.

De, som hørte til Klassen Adskillige Hof-tjenere, havde i Reglen hverken Ophold eller Underhold ved Hoffet. Dog forekom der enkelte Undtagelser. Flere Gange findes der saaledes tilsagt Raader, der var i Kongens Tjeneste, at de, naar de var ved Hoffet, skulde være berettigede til Underhold ved samme, saaledes at de selv spiste sammen med Kancelliets Personale, og deres Folk i Borgestuen („Die Hofstube“). Ogsaa deres Heste skulde fodres ved Hoffet²⁾. Tilsvarende findes der udtalt i enkelte Bestallinger for Kancellisekretærer og ligestillede, at de var berettigede til at spise i Kancelliet, hvor der rettedes an for Kansleren og Raaderne³⁾. Undertiden findes der ogsaa tilsagt nogle Gejstlige og Læger, endnu sjældnere ogsaa Haandværkere og andre Underhold ved Hoffet; dog synes det, som om der samtidig med de ovenfor nævnte Indskrænkninger angaaende

¹⁾ Suhm, Nye Samlinger til den danske Hist. III. 100. — Om Beliggenheden af Gert Rantzaus Gaard se Kbhs. Dipl. I. 487, Anm. 8.

²⁾ F. Eks. i Bestalling af 18. Aug. 1556 for Dr. David Blanckenheim (Bestallingsreg. 1555—73. 73 b).

³⁾ F. Eks. i Bestalling af 25. Juli 1559 for Kancellisekretær Sebastian Schwendt v. Oeringen (Bestallingsreg. 1555—73. 132).

Underholdet for de Daglige Tjenere ogsaa er foregaaet en stærkere og stærkere Begrænsning med Hensyn til Klassen Adskillige Hoftjenere.

Klædninger eller stundom Pengevederlag tildeltes derimod, som det synes, vedblivende i det hele Aarhundrede de fleste Hoftjenere og til Dels ogsaa deres Folk. Hvad der angaar Klædningerne er dog hovedsagelig alt omhandlet andetsteds, saa at det kan forbigaaes her.

Tildelelse af Proviant eller Levnedsmidler i utilberedt Form, samt stundom ogsaa af Brændsel og Lys, skete i stort Omfang og i meget forskellig Mængde til en stor Del af Adskillige Hoftjenere, foruden til mange af Kancelliernes og Rentekamrets Personale, Slotstjenerne, de militære Befalingsmand og ligestillede, derhos til enkelte, der uden at høre til Hofstaten paa en eller anden Maade stod i Forbindelse med denne, saaledes en Tid lang Sognepræsten ved Sct. Nikolai Kirke i Kjøbenhavn, vistnok nærmest fordi denne Kirke med tilhørende Kirkegaard almindelig benyttedes ved Begravelser af Hoffolk og af Slotstjenere i Kjøbenhavn. Stundom fremtræder Tildelelse af Proviant ogsaa som en Understøttelse til Personer, der var afgaaede fra Tjenesten, stundom som et Tillæg til Underholdet ved Hoffet, i det f. Eks. enkelte af Raaderne, foruden at de tillige med deres Folk som foran nævnt var berettigede at spise ved Hove, fik Proviant leveret til Husholdningen i deres Bolig eller til „Küchenspeise“, som der undertiden siges.

Provianten tildeltes nogle maanedsviis, andre aarsviis.

Den kunde især i sidste Tilfælde udgøre en ret betydelig Mængde, mindre maaske ifølge den Stilling, som den paagældende havde indtaget, end ifølge den Yndest, han havde formaaet at erhverve sig. Som et Eksempel

paa en saadan ret betydelig Mængde kan anføres, hvad der 1579 blev tilslaaet den da afgaaede Instrumentist Jakob Sefeld. Han skulde aarlig have 3 „Pund“ Rug, 3 „Pund“ Malt¹⁾, 2 Slagtenød, 3 levende Svin, 3 Sider Flæsk, 6 Lam, 8 Gæs, 1 Td. Smør, 2 Td. Sild, 3 „Pund“ Bergfisk, 1 Td. Gryn, 1 Td. Ærter. Dertil skulde han aarlig have 2 Lpd. Lys, 10 Læs Brænde, og 6 Td. Kul²⁾. Som et Eksempel paa en af de mindste Ydelser kan anføres for 1564 1 Svin, 1 Fjerding Smør, 1 „Pund“ Mel, 1 „Pund“ Malt³⁾. Det bør maaske fremdrages, at der næsten altid blandt den Proviant, som tildeltes Skibshøvidsmænd, findes anført Salt, medens denne Vare ellers ikke leveredes.

Overordentlige Tildelelser af Proviant findes undertiden tilstaaet enkelte. En i Bremen bosat Raad fik saaledes 1567 og flere følgende Aar en Del Øksne foræret⁴⁾. De i Kongens Tjeneste staaende Skippere, Styrmand og Højbaadsmænd befaledes der 1576 tildelt hver Juleaften $\frac{1}{2}$ Læst Rostocker-Øl i Stedet for som tidligere ved hver Højtid Øl, Mjød og Lys og hver Mand en Mark dansk til Offerpenge⁵⁾.

Boliger findes ikke sjældent, især i Frederik II's Tid, tildelt til Ejendom som Gave. Til de højst stillede blandt de Daglige Tjenere, derimod sjældent eller næsten aldrig

¹⁾ Medens et „Pund“ Rug da svarede til 20 Skp. (6. Aug. 1579, Kanc. Brevb.), og der da formodentlig i Sjælland gik 6 Skp. paa en Td. (27. April 1575, Kanc. Brevb., Kbhs. Dipl. IV. 634), kan det ikke oplyses, hvad der svarede til et „Pund“ af de andre, nævnte Varer.

²⁾ D. Mag. 2. VI. 47.

³⁾ D. Mag. 2. V. 70.

⁴⁾ 20. Novb. 1567, 23. Okt. 1569, 25. Sept. 1575 (Kanc. Brevb.).

⁵⁾ 29. Decb. 1576 (Kanc. Brevb.).

til Hofjunkerne eller til dem, der hørte til den anden af de foran nævnte Grupper, findes der saaledes adskillige Gange skænket en eller anden betydelig Landejendom. Køgemesteren Markdanner fik saaledes 1577 Rønninge Søgaard¹⁾, og Hofmarskalken Henrik Below fik 1579 Spøttrup til Ejendom med enkelte mindre væsentlige Forbehold²⁾. Nogle af de mindre højt stillede Personer blandt de Daglige Tjenere, undertiden ogsaa en eller anden af Adskillige Hoftjenere, fik stundom tilsvarende en Landejendom, en Gaard eller et Hus i Kjøbenhavn eller i en Købstad, Ejendomme, som Kongen eller Kronen besad fra gammel Tid, eller som de var komne i Besiddelse af paa forskellig Maade, saasom ved Inddragning af gejstligt Gods, ved idømte Bøder eller ved, at ingen havde Arveret til dem. Raaden Kasper Paslick fik saaledes 1571 Rønnebæksholm foræret³⁾, en Sølvpop fik 1587 en Gaard paa Gammeltorv i Kjøbenhavn⁴⁾, en Enspænder fik 1580 Skøde paa en Gaard i Højbrostræde, og en Mundkok 1574 Skøde paa et Hus paa Østergade, ligeledes i Kjøbenhavn⁵⁾. 1579 nævnes en Gaard i Næstved, der var skænket en Enspænder⁶⁾, og 1590 et Hus i Kolding, som Frederik II vilde have foræret en i Hoftjeneste staaende Possementmager⁷⁾, o. s. v. i stor Mængde.

Ogsaa Personer hørende til Kancellierne eller Rente-

¹⁾ Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede. 112.

²⁾ Erslev l. c. 128.

³⁾ Erslev l. c. 83.

⁴⁾ Kbhs. Dipl. II. 431.

⁵⁾ Kbhs. Dipl. II. 391, 341.

⁶⁾ 15. Juli 1579 (Kanc. Brevb.).

⁷⁾ 23. Juli 1590 (J. Tg.).

kamret, militære Befalingsmænd m. fl., undertiden enkelte Slotstjenere, opnaaede lignende Goder, dog i det Hele sjældnere end Hofstatens Folk. En meget sjælden Gang træffes ogsaa en lignende Gave tildelt en af Kongen yndet, men ikke i hans Tjeneste værende Person. Raadmand i Kjøbenhavn Johan v. Geldern fik saaledes 1581 en Gaard i Store Færgestræde sammesteds¹⁾.

Saadanne Gaver kunde dog ikke udstrækkes til de fleste. I Almindelighed blev der kun tilstaaet Daglige Tjenere, der ikke havde Ophold ved Hoffet eller modtog et Pengevederlag i Stedet, en Fribolig. Af dem, der hørte til Klassen Adskillige Hoftjenere, var der vel nogle, som opnaaede lignende, og nogle, som fik Penge til Husleje i Stedet; men mange maatte dog lade sig nøje med den Fritagelse for kongelige og borgerlige Skatter og Tynger, der i Almindelighed synes at være tilstaaet alle Hoftjenerne, for saa vidt de ikke drev borgerlig Næring, foruden nogle andre, der ikke hørte til Hofstaten²⁾.

En stor Trang til at skaffe de mindre højt stillede af de daglige Tjenere Boliger fremtraadte især, da Frederik II ikke mange Aar efter sin Tronbestigelse indskrænkede Antallet af dem, der skulde have Bolig paa Kjøbenhavns Slot. Denne Trang tilfredsstilledes da efterhaanden for mange ved, at Kongen lod bebygge et hidtil omtrent tomt Strøg i den østre Del af Kjøbenhavn, hvorved efterhaanden den nuværende Lille Kongensgade opstod. Her, til Dels ogsaa i det nærliggende Strøg henad den daværende Østerport, findes der i Frederik II's Tid anvist især en Del af de mere underordnede Daglige

¹⁾ Kbhs. Dipl. II. 411.

²⁾ Jvf. 7. Okt. 1567 og 20. Juni 1575 (Kanc. Brevb.).

Tjenere Boliger, medens de Gaarde og Huse, der anvistes eller foræredes de højere stillede, oftest laa i andre Dele af Byen.

Kongens Forsorg for Hofstaten indskrænkede sig dog ikke til Ydelsen af de foran nævnte Vederlag. Der synes saaledes i det her nærmest omhandlede Tidsrum at have været ansat Læger, som var forpligtede til at behandle Hoffolkene, naar de var syge¹⁾, og naar Hoffolkene afgik fra Tjenesten, var der vel nogle, som blev slet og ret aftakkede, og som Kongen altsaa ikke tog sig videre af senere; men Aftakningen ledsagedes dog ikke sjældent af en Gave, og man var ikke streng med Hensyn til Beregningen af den Løn, der tilkom den paagældende. De fleste, som afgik, fik deres Fremtid sikret paa en til deres tidligere Stilling svarende Maade. En nærmere Paavisning heraf vilde dog føre for vidt, og der skal derfor her kun tilføjes, at blandt andre Begunstigelser af en vis Betydning for Hoffolkene kan anføres, at de kongelige ikke sjældent viste dem megen Deltagelse med Hensyn til deres private Liv. Det forefaldt saaledes af og til, at Kongen gjorde de højere stillede Brylluper, at han stundom personlig deltog i andre af deres Familiefester, og at han ved lignende Lejligheder ogsaa gav de mere underordnede betydelige Gaver. Hændte det, at nogen

¹⁾ Frederik II findes rost for sit personlige Mod over for Sygdomme (Vedel, Ligprædiken over Frederik II, Kbh. 1588. S. G. III flg.). Det maa vel derfor nærmest have været af Hensyn til Hof- og Slotstjenerne, at Kongen d. 18. Aug. 1583, da en smitsom Sygdom havde grebet meget om sig i Kjøbenhavn, befalede Lensmanden paa Frederiksborg og Kronborg med Hørholm, at dersom nogen af Slotsfolket blev syg, skulde den paagældende tilføres Byen og ikke blive liggende syg paa Slottet (Sj. Tg.). Jvf. Rtm. Regnsk. 1584. 178.

af de Daglige Tjenere afgik ved Døden, medens de var i Tjenesten, bekostede Kongen i Reglen deres Begravelse. Der findes i Rentemesterregnskaberne adskillige Udgifter i saa Henseende, og de vise, at Begravelserne er foretagne med al ønskelig Hensyntagen til den paagældendes Stand og Stilling, saaledes de i Regnskabet 1591—92 forekommende Udgifter angaaende Hofskænken Hans Stralendorfs Jordefærd i Sct. Nicolai Kirke i Kjøbenhavn¹⁾. Undertiden udstraktes Bekostningen ved Begravelsen ogsaa til Personer, som ikke længer var i Hof-tjeneste. Kongen befalede saaledes 1584, da den forhenværende Hofmarskalk Kristoffer v. Dohna var død i Nyborg, at denne, der var ugift, skulde begraves i Sct. Knuds Kirke i Odense, at Lensmanden i Nyborg skulde besørge Begravelsen, da Kristoffer v. Dohnas Slægt ikke kunde komme til Stede tilstrækkelig hurtigt, at han skulde drage Omsorg for, at adelige („gode“) Mænd og Fruer fulgte Liget paa Vejen til Odense, og at han skulde føre Omkostningerne paa Regnskab²⁾. Hvorvidt det pragtfulde Gravmæle, som endnu findes i Sct. Knud, blev bekostet af Kongen, kan dog ikke oplyses.

Af de Daglige Tjenere var det selvfølgelig de to første Grupper, de styrende Personer og Hofsinderne eller Hofjunkerne, der fortrinsvis gav Hofstaten sin Præg. Især i den første foregik der betydelige Forandringer i Løbet af det 16. Aarhundrede, og Betegnelserne paa de enkelte Stillinger skiftede en Del.

Forinden dette nærmere paavises, maa det bemærkes, at i alt Fald omtrent fra Frederik I's Tid har hverken de

¹⁾ Se nærmere herom Bricka, Aft. i D. Mag. 4. V. 338 flg.

²⁾ 6. Juli 1584 (F. Tg.).

tre høje Rigseembedsmænd, Rigshofmesteren, Rigsmarsken og Rigskansleren, eller i Almindelighed nogen Rigsraad i Forbindelse med denne sin Stilling haft en Stilling i Hofstaten. I og for sig synes dette ogsaa at være naturligt; thi de kunde i Følge deres egentlige Stilling ikke være Kongens Tjenere, saaledes som ellers alle i Hofstaten maa skønnes at have været det, allerede i Følge det sædvanlige Udtryk Hofstjenere¹⁾. Der synes ikke at findes noget Spor, som peger i den modsatte Retning; thi det kan ikke ret vel betragtes som et saadant, at Frederik II undertiden ligesom har glemt dette og paalagt Rigshofmesteren eller den, der udøvede hans Embedsforretninger, at varetage et eller andet, som i det mindste fra Nutidens Standpunkt maa betragtes som vedrørende alene Hofholdningen, og som endog kunde være en Sag af ikke større Vigtighed, end at den aabenbart let kunde have været udført af mange andre. Kongen tilskrev saaledes 1574 Rigshofmesteren Peder Oxe om at skaffe en Del Proviant til Koldinghus i Anledning af nogle der forestaaende Festligheder, og 1587 tilskrev han Rentemesteren Kristoffer Valkendorf, som da, da der ikke var ansat nogen Rigshofmester, udførte

¹⁾ Jvf. S. 413, Anm. — Ingen af de nævnte findes i de kongelige Skrivelser kaldt Tjenere, saavidt bemærket, om der end kan findes et Eksempel paa, at de selv i Underskriften i Skrivelser til Kongen har betegnet sig saaledes. og hvor stor Vægt man overhovedet i hin Tid lagde paa, at dette Udtryk ikke brugtes paa urigtig Maade, kan ses af et fremmed Eksempel. Da Landgreve Philip af Hessen underkastede sig Kejseren efter Krigen 1547, gjorde han Indsigelse imod, at der i Underkastelsesakten var skrevet, at han fremtidig vilde forholde sig overfor Kejseren som en lydig Fyrste og Tjener, da han hverken havde Bestalling eller fik Tjenestepenge, og Indsigelsen blev tagen til Følge (Mohnike, Bartholomäi Sastrowen Herkommen. II. 695).

dennes Forretninger, om at lade gøre Brandjærn som dem, man plejede at sætte Gryder og Kedler eller lægge Brænde paa i et Køkken¹⁾. Vanskeligere er det dog, at bestemme den Stilling, som Kongens Kansler egentlig indtog. Ifølge en Instruks for Hofembedsmænd fra Christian II's Tid²⁾ skulde det synes, at Kansleren henregnedes til disse, og en tilsvarende Antydning findes deri, at der i nogle Bestallinger for Kancellisekretærer m. fl., som nævnt foran Side 422, siges, at de var berettigede til at spise ved Hoffet ved samme Bord som Kansleren og Raaderne. Dette synes dog ikke at kunne have en afgørende Betydning. Kongens Kansler findes næppe at have været kaldt Tjener eller at have haft nogen Myndighed over Hoffolkene, og i alle Tilfælde kan han udelades af Betragtningen over Hofstatens Forhold, lige saa vel som det øvrige Personale i Kancellierne og i Rentekammeret³⁾.

¹⁾ 27. Sept. 1574 (Kanc. Brevb.). 20. Jan. 1587 (Sj. Tg.).

²⁾ D. Mag. 2. I. 307 flg.

³⁾ Baade Johan Fris og Niels Kaas findes i Grundtvig, Meddelelser etc. 1873—76. 152, 164 opførte som Hofjunkere, medens de var Kanslere, den første dog kun i et Aar (?) (1558—59), den anden i længere Tid, fra 1578 (?) til sin Død 1594; ligeledes findes i Grundtvig, Meddelelser etc. 1872, 137 Christian Fris opført paa samme Maade fra 1596, da han blev Kansler. De nærmere Omstændigheder herved kan dog ikke oplyses, uden for saa vidt som Johan Fris egentlig kun findes nævnt i de Udbetalingslister, der er nævnte foran Side 413, Anm., og lignende. At Niels Kaas pludselig i Hofmønsterskriverens Regnskaber findes opført blandt Hofsinderne fra 4. April 1578 med Hensyn til de maanedlige Udbetalinger, efter at han tidligere er opført andetsteds i dem, er muligt ogsaa kun en Slags Regnskabsposter. Det kan bemærkes, at den tyske Kansler findes kaldt Tjener (f. Eks. Anders Barby 20. Okt. 1550, D. Kancellireg.), og at der i Christian I's og Kong Hans' Tid ogsaa nævnes en Dronningens Kansler, dog vistnok nærmest kun med Hensyn til hendes Livgeding (Wegener, Diplomatarium Christierni primi. 350 og D. Mag. 4. V. 93).

Selv om der ses bort fra de ovennævnte, er Spørgsmaalet om, hvem der var de styrende i Hofstaten i det 16. Aarhundrede, dog vanskeligt at besvare for en Del af Tidsrummet, paa Grund af, at Betegnelserne Hofmester og Marskalk jævnlig findes brugte som Forkortelser af Benævnelserne eller i Stedet for Benævnelserne paa flere forskellige Stillinger. Her behøves der dog blot taget Hensyn til de Tilfælde, da Hofmester kan betegne baade Righofmesteren og en af de styrende ved Hoffet, og da Marskalk kan betegne Rigsmarsken eller ligeledes en af de styrende ved Hoffet, og der behøves saaledes foreløbig ikke taget i Betragtning de Tilfælde, da Ordene Hofmester og Marskalk betegner andre Stillinger.

Betegnelsen Marskalk træffes langt tilbage i Middelalderen¹⁾, men uden at det kan siges, hvilken Stilling der egentlig er ment dermed. Ordet Hofmester forekommer først senere; men det ses af den saakaldte fornyede Unionsakt af 1436, at der dermed maa være ment en Hofembedsmand; thi, efter at der er omhandlet, at der i hvert af de tre Riger skulde være en Drost og en Marsk, siges, at der ligeledes i hvert Rige skulde være en Hofmester, og at denne, naar Kongen kom til det Rige, som han hørte til, skulde møde Kongen og „regere Kongens Gaard“²⁾.

Længere frem i det 15. Aarhundrede, i Christian I's Tid, bliver det tvivlsomt, hvad der skal forstaas ved Ordet Hofmester, undtagen naar der udtrykkelig er sagt

¹⁾ Saaledes i Valdemars Jordebog og i Dokumenter fra 1326 og 1377 (Geheimearchivets Aarsberetninger II. 15, 25 flg.).

²⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger II. 33. Jvf. om samme Erslev, Afh. i Hist. Tidsskr. 7. III. 81 flg.

Dronningens Hofmester, der vel maa antages at have forestaaet, hvad der særlig angik hende. Der nævnes i Dokumenterne fra Christian I's Tid en Danmarks Riges Marsk ligesom ogsaa en Danmarks Riges Kansler; men Hofmester forekommer vistnok stedse uden oplysende Tilføjelser, bortset fra den foran nævnte Dronningens Hofmester, undtagen i et enkelt Tilfælde, hvor der siges magister curie, hvad der bestemt antyder, at der er ment en Formand for Raadet, altsaa Rigshofmester¹). Ingen Marskalk synes ellers nævnt uden Rigsmarsken, og der fremtræder saaledes intet, der nærmere angiver de styrende ved Hoffet.

Denne Uklarhed vedbliver endnu i Christian II's Tid og har givet Anledning til forskellige Tolkninger. I sin Fremstilling af Christian II's Hofstat siger Allen, at der fandtes en Hofmester for Kongens Hofstat og en Hofmester for Dronningens, og at den første havde Overbestyrelsen af Kongens Hofholdning og af de store Godser og Len (Fadéburslenene), af hvilke Kongen havde Indtægten. Endvidere siger han, at Christian II's første Hofmester var Niels Eriksen Rosenkrantz, at denne døde 1516, og at han efterfulgtes af Mogens Gøye, som dog sædvanlig findes kaldt Marsk, saaledes at enten begge Embeder var forenede, eller at Marsk i dette Tilfælde vilde betyde det samme som Hofmester²). Heise, der har behandlet det samme Emne, udtaler, at Niels Eriksen Rosenkrantz af Kong Hans før Aaret 1501 udnævntes til Hofmester for Kongens unge Søn, den udvalgte Konge Kristiern II, at Rigshofmesterpladsen synes at have staaet

¹) Wegener l. c. 61.

²) Allen, De tre nordiske Rigers Hist. II. 236, jvf. 543 og om Hofordningen m. m. 226 flg.

ubesat lige til Kong Hans' Død, da Niels Eriksen fra at være den udvalgte Konges Hofmester steg til at blive den regerende Konges Hofmester eller med andre Ord til Righofmester og derpaa forblev i denne Stilling lige til sin Død, omtrent samtidig med, at Mogens Gøye blev Rigsmarsk, en Stilling denne synes at have indtaget under hele Kristiern II's Regering, men maaske endog har opnaaet straks efter sin Fader, Herr Eskild Gøyes Død (1506)¹⁾.

Medens Allen saaledes betragter Niels Eriksens Stilling under Christian II som en Hofembedsmands, mener Heise at maatte anse den som en Rigseembedsmands. Mogens Gøye antages af begge alt tidlig at være bleven Rigsmarsk, medens Allen antyder, at han med denne Stilling har forbundet Stillingen som den første Hofembedsmand. Heise støtter sig med Hensyn til, at Mogens Gøye tidlig blev Rigsmarsk, blandt andet derpaa, at han bar Sværdet ved Christian II's Dronnings Kroning den 12. Aug. 1515, medens Niels Eriksen som Hofmester bar Æblet²⁾. Endvidere er der af dem begge taget Hensyn til to Aktstykker, som er af særlig Betydning for det her omhandlede Spørgsmaal, nemlig to Instrukser, der omhandler forskellige Hofembedsmænds Pligter, begge angives at være og er sandsynligt ogsaa fra Christian II's Tid i den Form, hvori de nu haves, og af hvilke den første er skønnet at kunne være fra 1522, medens den anden til Dels maa være ældre³⁾.

¹⁾ Heise. Familien Rosenkrantz's Historie II. 69 flg.

²⁾ Heise l. c. II. 70, Anm. 3.

³⁾ D. Mag. 2. I. 307 flg. og 3. I. 158 flg. Ved den sidstnævnte Instruks er at mærke, at dens første Stykker i sproglig Henseende synes ældre end det efterfølgende, saa at det maa

I begge disse Instrukser findes der ikke nævnt nogen Hofmester, uden for saa vidt som der i den første er nævnt en Dronningens Hofmester, og i den anden en Hofmester paa en saadan Maade, at der ikke godt kan være ment andre end Righshofmesteren. Der findes saaledes, skønt disse Instrukser omhandler Pligter for forskellige Hofembedsmænd, ikke nogen Hofmester som saadan nævnt i dem, og der har altsaa sandsynligt ej heller været nogen, da Instrukserne udfærdigedes. Derimod er i den første nævnt en „Marskalk“, Mogens Gøye, og i dem begge er den saakaldte Fodermarsk stillet som den, der aabenbart var den fortrinsvis styrende i Hofstaten.

Det synes, at det navnlig er denne Mogens Gøyes Betegnelse, der har bragt den Anskuelse frem, at Mogens Gøye paa en Gang var i Hofstilling og var Rigsmarsk. At han var i Hofstilling, da den første Instruks blev udfærdiget, er uomtvisteligt; men var han da tillige Rigsmarsk, eller var han blot Fodermarsk?

Der er overflødigt her at gaa nærmere ind paa, at de Pligter, der fremsættes i Instrukserne angaaende Fodermarsken, og som senere vil blive omhandlede, gør det sandsynligt, at der ved Ordet Marskalk er forstaaet Fodermarsken, ligesom ogsaa at paavise, at Ordet Marskalk ikke sjældent er brugt som Forkortelse baade for Danmarks Riges Marsk, Hofmarskalk, Fodermarsk, Feltmarskalk o. fl. Afgørelsen maa hovedsagelig hvile paa,

skønnes, at dette er tilføjet i en ældre Instruks eller i et ældre Udkast, af hvilket man har beholdt Begyndelsen uforandret ogsaa i sproglig Henseende, medens Slutningen peger hen paa, at den har faaet sin Affattelse, som den nu foreligger, i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede.

om det bestemt kan paavises, at Mogens Gøye var Rigmarsk paa den Tid, da den første Instruks blev given, den, i hvilken han nævnes som Marskalk. En saadan Paavisning kan dog alene støttes til de kendte Dokumenter; thi ældre Historikere, som Svanning og Hvitfeld, der stundom er tagne i Betragtning, gør sig altfor ofte skyldige i at tillægge Personer Titler eller Betegnelser, som de først opnaaede paa senere Tids-punkter end det, paa hvilket de omtales, eller som først kom i Brug paa den Tid, da de skrev deres Værker, til at man kan benytte deres Angivelser i saa Henseende¹⁾. I Dokumenterne synes det dog ikke, at han er nævnt som Danmarks Riges Marsk, førend, som alt paavist af andre, i Aaret 1518²⁾, medens han tidligere alene findes betegnet som Ridder og Rigsraad eller blot en af Delene eller som Lensmand, naar han overhovedet er betegnet med Titel eller har betegnet sig selv, saaledes som det i øvrigt ogsaa forekommer i nogle Dokumenter efter 1518. Med Betegnelsen Rigmarsk findes han derpaa flere Gange betegnet indtil den 2. Juni 1523, da han første Gang nævnes som „Hofmester“, hvornæst han den 3. Aug. s. A. kaldes Danmarks Riges Hofmester³⁾.

¹⁾ Hvitfeld kalder f. Eks. Søren Norby for Rigets Admiral (S. 1183) og Mogens Gøye for Danmarks Riges Hofmester 1514 (S. 1105). Svanning kalder Søren Norby Amirallus regni (S. 67 (75)) og Mogens Gøye Marscallus regni indtil 1519 (S. 76 (85), 107 (118)), derpaa Magister aulæ regie (S. 184 (202)). (De dobbelte Sidetal svarer til de to Udgaver af Svanning, Christiæni II, Daniæ Rex, begge trykte i Frankfurt 1658, kendelige fra hinanden ved, at den første har 504, den anden 539 paginerede Sider.)

²⁾ 4. Jan. 1518 (Octava Innocentium 1518, Suhm, Samlinger til den danske Hist. II. 2. S. 81); 27. Marts 1518 (Rosenvinge, Gle. danske Domme, I. 38).

³⁾ Fr. I's Reg. Frederik I's endelige Haandfæstning (Geheimarchivets Aarsberetninger II. 65).

Det sandsynligeste turde saaledes være, at Mogens Gøye var Fodermarsk, baade inden han blev Rigsmarsk og paa det Tidspunkt, da den Instruks, i hvilken han nævnes som Marskalk, blev given, samt at dette Tidspunkt maa henføres til et Aar, der er tidligere end 1522, men, da Albert Ibsen nævnes som Dronningens Hofmester, ikke tidligere end 1515.

At Stillingen som Fodermarsk har været meget betydelig i den første Del af det 16. Aarhundrede, kan sluttes dels af de Personligheder, som vides den Gang at have beklædt hin Stilling, og dels af de Pligter og den store Myndighed, som var tildelt Fodermarsken.

Som Fodermarsker findes nævnt i hin Tid Oluf Jepsen Sparre, der var Broder til den senere Ærkebisp Aage Jepsen Sparre og nævnes som værende til Stede paa Stockholms Slot under dets Belejring 1501—02¹⁾, ligeledes vistnok Anders Bille 1508, skønt denne kun findes betegnet som Marskalk²⁾. 1519 nævnes Karl Knudsen, om hvem Christian II skrev til Henrik Krummedige, at han havde betroet ham at gøre et Tog i Sverige med Kongens Folk (altsaa vistnok Hoffanen), og at Henrik Krummedige kunde betro sig til ham, som om han talte med Kongen selv³⁾. Endelig kan nævnes den bekendte Mikkel Blik, som dog næppe er bleven Christian II's Fodermarsk førend under hans Landflygtighed⁴⁾.

¹⁾ Allen, De tre nord. Rigers Hist. I. 297.

²⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger I. 68.

³⁾ D. Mag. 3. II. 157. — I Svanning l. c. 287 (311) og 345 (373) kaldes Nicolaus Bilde (Klavs Bille?) 1520 Aulæ marschallus. Han har saaledes den Gang vistnok været Fodermarsk og Anfører for Hoffanen.

⁴⁾ Hvitfeldt, 1352. Jvf. Allen, De tre nord. Rigers Hist. IV. 2. S. 213.

Hvad Fodermarskens Pligter angaar, da ses det af den første af de to foran nævnte Instrukser, at det var Fodermarsken, som havde at udgive Befalingerne om den daglige Tjeneste, enhver ved Hoffet havde at forrette, endvidere at Fodermarsken skulde paasé, at der i Staldene ikke blev spildt Havre, Hø eller Straafoder, og at han, naar Kongen rejste, skulde bestille de fornødne Vogne og Færger. Hans Myndighed findes angivet med de Ord, at han skulde være berettiget til at straffe „alle i Gaarden, i hvad Magt deres Brøst findes“ — en meget vidtrækkende Myndighed, især da der tilføjes, at der skulde beskikkes en anden i Fodermarskens Sted, naar denne var fraværende, at den, der saaledes indtog hans Plads skulde skrive de begaaede Forseelser op, og, naar Fodermarsken kom tilhage, skulde denne da „spare ingen, hvem det saa er“.

I den anden Instruks findes omtrent det samme som i den første angaaende Fodermarskens Pligter, medens hans Myndighed endog synes tildelt endnu videre Grænser. I Spidsen for, hvad der angaar ham, er der nemlig stillet, at det hørte til hans Embede at drage Omsorg for, at alle i Kongens Gaard, hvad enten de var rige eller fattige, holdt Fred indbyrdes, og, hvis der var nogen, som forsyndede sig i saa Henseende, skulde Fodermarsken tage Borgen af ham, og den, som ikke vilde stille saadan Sikkerhed, skulde Fodermarsken sætte i Fængsel. Der tilføjes derhos, at han hver Jule- og Nytaarsaften skulde lade Gaardsretten læse op, at han stedse skulde have den hos sig og rette efter den „stundom med Naade og stundom uden al Naade“¹⁾.

¹⁾ Laa Hofsinder i Borgeleje hos Lensmænd, synes der at have været overdraget disse Straffemyndighed efter Gaardsretten over

En saa udstrakt Myndighed, der endog indbefattede Benaadningsret, synes ikke godt at kunne være tildelt nogen af Hoffolkene uden den øverststillede, især naar det tages i Betragtning, at den Gaardsret, som der er Tale om, utvivlsomt maa være den saakaldte Erik af Pommerns, og at det saaledes endog var Livsstraf, og i det Hele meget strenge Straffe, som Fodermarsken kunde idømme og lade fuldbyrde.

Hofstatens Styrelse synes altsaa i den Tid, som Instrukserne gælder, at have været betroet Fodermarsken. Denne har tillige styret Staldvæsnet, og ved Siden af ham nævnes af Personer, der maa antages at kunne henføres til de styrendes Gruppe, kun en Skænk og en Køgemester (bortset fra Kongens Kansler).

Gaaes der nu ud fra, at Mogens Gøye en Tid lang, indtil han blev Rigsmarsk, har beklædt en Fodermarsks den Gang høje Stilling i Hofstaten, er der flere Forhold, som mere eller mindre er blevne betragtede paa anden Maade, der kan forklares blot ved denne Fodermarskens Stilling og den ham tildelte Myndighed.

Naar saaledes i et Dokument af 29. Juli 1515 Niels Eriksen Rosenkrantz som Hofmester nævnes først af Rigsraaderne efter de gejstlige Herrer, og derpaa i et Dokument af 6. Okt. 1516 Mogens Gøye nævnes først efter hine¹⁾ (idet Niels Eriksen da var død), da synes dette ikke at behøve til Forklaring en Antagelse af, at Mogens Gøye da havde efterfulgt Niels Eriksen som Hofmester, men kun, at Mogens Gøye da paa Grund af sin høje Stilling ved Hoffet var den fornemste blandt de

Hofsindernes Svende og Dreng (saaledes udtalt i Skrivelse 23. Okt. 1550, D. Mag. 4. VI. 227 flg.).

¹⁾ Suhm, Nye Samlinger til den danske Hist. III. 154 flg.

tilstedeværende, verdslige Rigsraader. Ligeledes synes der intet at kunne have været til Hindring for, at Mogens Gøye paa Grund af sin fornemme Hofstilling bar Sværdet ved Dronningens Kroning 1515¹⁾. Mogens Gøye var som bekendt den, der 1517 lod Torben Oxe (og Knud Pedersen Gyldenstjerne) fængsle. Ogsaa dette synes at kunne forklares ved det ovenfor fremsatte angaaende Fodermarskens Pligter og Myndighed, idet Udtrykket „alle i Kongens Gaard“ nødvendigt synes at maatte indbefatte foruden de tilstedeværende Hoffolk Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot, hvor Kongen da opholdt sig, og Slots-tjenerne der, i en Sag, som angik Lensmanden selv. En Lovhjemmel for, at dette skulde høre til Rigsmarskens Pligter eller Myndighed, findes der næppe.

I Frederik I's Tid synes ingen Omordning af de styrende i Hofstaten at være foretagen²⁾. Det er vedblivende Mænd af betydelige Ætter, der nævnes som Fodermarsker, 1525 Knud Pedersen Gyldenstjerne³⁾, 1529 Niels Ibsen Bryske⁴⁾, 1531 og 1533 Hartvig Andersen

¹⁾ Hermed kan sammenstilles, at ifølge Svanning l. c. 67 (75), bar Henrik Gøye Æblet og Jørgen Pogvisk Sværdet ved Christian II's Kroning 1514, medens det hos Hvitfeld (1154) er ved Kroningen i Stockholm 1520, at de samme nævnes, ligesom i øvrigt hos Svanning, hvad der, som fremsat af Allen, De tre nord. Rigers Hist. III. 1. S. 398, gør det sandsynligt, at der er en Fejl enten ved det ene eller det andet Aarstal.

²⁾ Albert Ibsen Ravensberg findes i et Dokument af 6. Decb. 1526, der er udfærdiget af Rigsraadet og undertegnet af Rigshofmesteren og Rigsmarsken, betegnet som Kongens („vor kæreste og naadigste Herres“) Hofmester (D. Mag. 2.V. 211). Sandsynligheden turde dog her nærmest være, at Ordet Hofmester er brugt synonymt med Marskalk, saaledes som det ogsaa, hvad der vil blive nævnt i det følgende, ellers kan forekomme.

³⁾ 17. Aug. 1525, Fr. I's Reg.

⁴⁾ Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundede. 31.

Ulfeld¹⁾, og det er en overordnet Virksomhed, som stundom ses at være tildelt Fodermarsken. Der findes saaledes udtalt 1531, at en Del navngivne Hofsinder skulde holde sig rede til at følge denne, og senere, at Kongens Hofsinder skulde møde i Kolding, hvor Fodermarsken derpaa vilde give dem nærmere Besked²⁾. Han ses ogsaa i den Tid en Gang at have optraadt som Øvrighedsperson, idet der af Dommen over Niels Brade fremgaar, at det var for Fodermarsken, at Otte Stigsøn havde aflagt Tilstaaelse, medens det tillige synes, at Fodermarsken betragtedes som hans rette Dommer³⁾.

Det kan her være Stedet til at fremdrage, at hvor Bispers og andre Stormænds Hofstat, om den saa kan kaldes, omtales, findes der i den ikke nævnt nogen Hofmester; derimod forekommer de samme Bøtgeelser, som der ifølge det foregaaende formenes anvendte i Kongens. Hos Bisp Lage Urne fandtes der saaledes ifølge hans Testamente (foruden en Kansler) Fodermarsk, Køgemester, Skænk, Dørsvend o. fl.⁴⁾. Otte Andersen Ulfeld nævnes som Fodermarsk hos Søren Norby 1524 og 1525, da han for Søren Norby forsvarede Visborg mod de Lybske⁵⁾, og det ses, at der ogsaa fandtes en Fodermarsk ved Ærkebispesædet i Lund⁶⁾.

¹⁾ 15. Aug. 1530, Fr. I's Reg.; Erslev l. c. 137; 15. Jan. 1533, Fr. I's Reg.

²⁾ Fr. I's Reg. 358, 360.

³⁾ 17. Aug. 1525, Fr. I's Reg. Hvidtfelt 1283. — Forholdet kan ikke fuldt oplyses af Mangel paa nøjere Kendskab til Otte Stigsøns (Ulfelds) Stilling, inden han sluttede sig til Søren Norby. Niels Brade synes derimod at have skullet forhøres af Rigsmarsken.

⁴⁾ D. Mag. 3. III. 218 flg. — Som hans Fodermarsk nævnes Jørgen Rosengaard 1527 samme Sted 236 og 244.

⁵⁾ Hvitfeld 1268; Allen, De tre nord. Rigers Hist. IV. 2. S. 420, V.89.

⁶⁾ D. Mag. 4. I. 38.

At der i Kongens Hofstat og dermed i andres er foregaaet en Indflydelse fra tysk Side, synes rimelig, da ved de tyske Hoffer Marskalken i hin Tid synes at have været den fornemste, i alt Fald efter Kansleren, hvor en saadan fandtes¹⁾.

I Christian III's første Regeringsaar ses der ej heller at være foregaaet nogen Forandring. Albert Gøye nævnes som Fodermarsk 22. Juli 1535²⁾, og det paalagdes ham noget før (i Maj? s. A.), dog uden at han da udtrykkelig nævnes som Fodermarsk, at tilsige alle Hof-sinder, at de skulde samle sig i Vejle og drage over til Lejren i Fyen, samtidig med at Bispen i Aarhus var anmodet om at tilskrive Hofsinderne at begive sig did³⁾.

Snart efter foregik der dog den væsentlige Forandring, at Hovedpersonerne i Hofstaten forøgedes, foruden med flere andre, ogsaa med en Hofmarskalk, en Betegnelse, der ikke vides at have forekommet tidligere. Den første, der nævnes i denne Stilling, er Knud Pedersen Gyldenstjerne 1536⁴⁾. Han nævnes endvidere som saadan 1537, 38 og 41⁵⁾, og han maa formodes at være bleven i denne

¹⁾ Endog Raadet i Lübeck synes at have underholdt en noget lignende Hofstat (jvf. Pauli, Lübeckische Zustände im Mittelalter. II. 79). — Lignende Betegnelser forekommer ogsaa vedblivende i det 16. Aarhundrede hos Følget hos forskellige Fyrster og Stormænd paa Rejse. Da Frederik II som Hertug 1548 rejste til Norge for at blive hyldet, nævnes bl. a. i hans Følge Byrge Ulfstand som Skænk og Otte Brade som Marskalk (Suhm. Nye Samlinger til den danske Hist. III. 276). Paa Jakob Ulfelds store Gesandtskabs Rejse til Rusland 1578 nævnes i hans Følge en Sekretær, en Rentemester, en Marskalk, en Kogemester og en Skænk (Haandskr. Gle. kgl. Saml. Fol. Nr. 871).

²⁾ D. Kancellireg.

³⁾ D. Mag. 3. V. 38.

⁴⁾ 13. Novb. 1536 (D. Kancellireg.).

⁵⁾ 29. Marts., 19. April, 10. Maj 1537, 22. Novb. 1538 (D. Kancellireg.). D. Mag. 3. VI. 299.

Stilling til 1543, da Holger Ottesen Rosenkrantz blev Hofmarskalk¹⁾).

Fra først af synes denne Forandring ikke at have været af meget indgribende Natur. I Christian III's alt foran (S. 411, Anm.) omtalte Hofordning, som dog ikke nærmere omhandler de enkelte, højere stillede Hofembedsmænds Pligter m. v., men kun Hofsinderne i Almindelighed, nævnes en „Marskalk“, der var disses Foresatte i flere Retninger, og formentlig maa der ved dette Ord være ment Hofmarskalken²⁾; men der fandtes tillige ligesom før en Fodermarsk, og dennes Myndighed var endog paa den Tid bleven udvidet til at omfatte Personer udenfor Hofstaten, idet der ved Recessen 1537 var bleven forordnet, at Fodermarsken skulde være Dommer, naar nogen Svend beklagede sig over sin Husbond, og at enhver skulde rette sig efter hans Dom, som om den var afsagt af Kongen og Rigsraadet³⁾).

Vedblivende var det ogsaa Mænd af betydelig Herkomst, der nævnes som Fodermarsker, Birger Trolle 1536, Lage Brade 1539⁴⁾).

Samtidig med Hofmarskalken nævnes ogsaa Staldmestre. Personer med denne Betegnelse havde der ogsaa været i tidligere Tid i Hofstaten. De findes flere Gange

¹⁾ Ligprædikenen over samme, Kbh. 1576. — Om den ejendommelige Omstændighed, at Knud Pedersen Gyldenstjerne i et Brev af 2. eller 3. Decb. 1536 (Brevet trykt i Rørdam, Mon. hist. dan. 1. I. 250 flg.) betegner sig selv som Danmarks Riges Marsk, skønt han ikke var eller blev det, jvf. Heise, Artiklen Knud Pedersen Gyldenstjerne i Biogr. Lexikon.

²⁾ Knud Pedersen Gyldenstjerne findes stundom i Kancelliskrivelser blot kaldt Marskalk, f. Eks. 30. Okt. 1538, og nævnes ogsaa flere Gange uden særlig Betegnelse.

³⁾ Rosenvinge, Gle. danske Love IV. 187.

⁴⁾ 12. Decb. 1536, 13. Sept. 1539 (D. Kancellireg.).

nævnte i de Regnskaber, som haves fra Kong Hans' Tid¹⁾; men de synes da at have været temmelig underordnede Personer. Det samme synes dog ogsaa nu at have været Tilfældet. Der nævnes som Staldmestre 1534 Joakim v. Preen og Borkart v. Boyneburg (eller Bommelberg)²⁾, 1546 Johan Gøswin³⁾, foruden Henrik Steberck før 1551 og Kasper Heidebrecher 1557-58 som Staldmestre særlig hos Dronningen⁴⁾. Ingen af disse findes senere i højere Stillinger, uden for saa vidt at Borkart v. Boyneburg havde det mindre Len Saltø fra 1539 til 1552. Gøswin blev endog afskediget fra Hofstjenesten i en Slags Unaade 1558⁵⁾, efter at han vistnok forinden havde ophørt at være Staldmester.

Stillingen synes altsaa nærmest at have været den, at Hofmarskalken raadede for alt, hvad der i det Hele taget angik Hofstatens Personel, særlig Hofsinderne, Fodermarsken over Hestevæsenet med Bistand af Staldmesteren for Staldenes Vedkommende, foruden af andre for de til Staldene knyttede særlige Dele af Hofstaten, Rustmesteren for det i Forbindelse med Staldene staaende Rustkammer og Vognmesteren med Hensyn til en Del af Køretøjerne. Paa denne Maade synes det derpaa at være blevet ved en Tid, idet dog ogsaa Hovedpersonernes Antal snart forøgedes med en Jægermester, en Betegnelse, der ikke synes at have forekommet tidligere⁶⁾.

¹⁾ D. Mag. 4. I. 77, 82, 86 o. oft.

²⁾ D. Mag. 4. III. 11, Anm. 1.

³⁾ Rtm. Regnsk. 1546. 112 b.

⁴⁾ 7. Novb. 1551, Kanc. Brevb.; Rtm. Regnsk. 1557-58. 76.

⁵⁾ c. 25.-30. April 1559 (Kanc. Brevb.).

⁶⁾ Den første, der blev Jægermester, synes at have været Borkart v. Papenheim, der nævnes i denne Stilling 1551 (Rtm. Regnsk. 80, 242) og derefter mindst i hele Christian III's Tid.

Endnu forekommer der som Fodermarsker danske af fornem Byrd. Erik Podebusk nævnes i denne Stilling 1550¹⁾, Jens Trudsen Ulfstand 1551²⁾, men naar denne findes betegnet som Marskalk 1555³⁾, betyder det vistnok Hofmarskalk; thi Jens Trudsen Ulfstand var da temmelig sikkert i denne Stilling⁴⁾. Løsheden i Betegnelserne er maaske netop paa denne Tid størst. Erik Podebusk findes saaledes 1549 kaldt Marskalk⁵⁾, Jens Trudsen kaldes stundom foruden Marskalk ogsaa Marsk, en Marskalk hos Hertug Hans kaldes ligeledes 1546 Marsk⁶⁾, og Erik Ottesen Rosenkrantz kaldes 1556 Hofmarskalk, da han forestod Hertug Frederiks Hofholdning paa Malmøhus⁷⁾.

At Fodermarsken da endnu indtog en betydelig Stilling, synes desuden at fremgaa af, at Erik Podebusk, der maa formodes ogsaa 1549 at have været Fodermarsk, var Fører for den store Skare af Hofsinder, som i hint Aar sendtes ud paa Gæsteri i Jylland, og det befaledes ham i Forening med Jørgen Brade at syne alle Hofsindernes Heste i Odense, inden Marchen tiltraadtes⁸⁾.

Betegnelsen Fodermarsk synes derefter ikke at forekomme for Adelsmænd. Dog er der nogen Sandsynlighed for, at saadanne har beklædt denne Stilling noget ind i Frederik II's Tid, eller at Forholdet har været, at enten

¹⁾ 25. Aug. 1550 (D. Kancellireg.).

²⁾ Danmarks Adels Aarbog 1896. 431.

³⁾ Fyens Stifts litteraire Selskabs Aktstykker II. 166.

⁴⁾ Han er nævnt som Hofmarskalk 24. og 25. Febr. 1552, 13 og 17. Jan. 1554, 5. Aug. og 21. Okt. 1557 i Kane. Brevb., derhos som Marskalk eller Marsk i Rtm. Regnsk. 1554, 56, 57—58, 59, 59—60 og Kbhs. Dipl. VI. 43.

⁵⁾ D. Mag. 4. IV. 368.

⁶⁾ Aarhusgaards Lensregnskab 1545—46.

⁷⁾ Hist. Tidsskr. 5. VI. 78.

⁸⁾ D. Mag. 4. IV. 368.

Hofmarskalk- eller Fodermarsk-Pladsen har været midlertidig ubesat, saa at der da, ligesom tidligere, kun har været én Marskalk som øverststillet ved Hoffet, og at Betegnelsen Marskalk derfor er brugt noget i Flæng snart i den ene og snart i den anden Henseende.

Flere Angivelser kan nemlig ikke let forklares uden en saadan Antagelse.

Efter at Friederich v. Dohna er nævnt uden særlig Betegnelse i en Lønningsliste af 17. Juli 1559 angaaende Deltagere i Ditmarskerkrigen under Jens Trudsens Befaling¹⁾, findes han tildelt Bestalling 13. Novbr. 1559 som „Vorwandt und Diener“ med Forpligtelse til paa nærmere Forlangende at hverve og tilføre en Fane Ryttere²⁾, og den 6. Decb. s. A. nævnes Niels Trudsen Ulfstand som Hofmarskalk³⁾. Derpaa findes Friederich v. Dohna nævnt som Marskalk 15. og 20. Juni 1560⁴⁾, kort efter, som det synes, i 1560 og i Begyndelsen af 1561 som Hofmarskalk⁵⁾ og saa igen kun som Marskalk i Slutningen af 1561 og 1562⁶⁾.

En lignende Vanskelighed i Bedømmelsen af den paagældendes egentlige Stilling træder frem med Hensyn til Peder Gyldenstjerne. I en Skrivelse af 20. Febr. 1563

¹⁾ Rtm. Regnsk. 1. Jan. til 20. Sept. 1559. 111 b. Der er Betegnelsen dog kun Herr v. Dohna.

²⁾ Bestallingsreg. 1555—73. 133 b.

³⁾ Kanc. Brevb.

⁴⁾ Rtm. Regnsk. 1559—60. 323, 303.

⁵⁾ I det formentlig den 22. Juli 1560 udstedte Skøde paa Gisselfeld, 8. Febr. og 28. Marts 1561, jvf. 22. Juli 1561 (Kanc. Brevb.).

⁶⁾ 1. Sept. 1561, 28. Marts 1562 (Kanc. Brevb.). — Han findes i Rtm. Regnsk. 1562 anført som betalt til Julen 1562, og det synes at være som Følge heraf, at han i Grundtvig, Meddelelser etc. 1873—76. 154 anføres som afgaaet fra Hof tjenesten 25. Decb. 1562(?).

fra Kongen til Kansleren Johan Fris siges der nemlig, at denne skulde lade Johan Skovgaard udfærdige et Forligsdokument („Orfejde“) i skarpeste Form, gaaende ud paa, at Johan Skovgaard i alle Maader vilde være Kongen lydig, og at han og alle hans Slægtninge og Venner vilde lade Peder Gyldenstjerne, Marskalk, ubesværet („ubesværet“) med Ord og Gerning. Naar Johan Skovgaard havde underskrevet og beseglet Dokumentet, skulde Kansleren og Frans Brokkenhus lade ham „komme ud af Taarnet“ og forvise ham fra Kongens Gaard, da Kongen ikke dør vilde have nogen, som satte sig op mod hans Marskalk eller andre, som førte Befaling¹⁾.

Ifølge dette maa det nærmest antages, at Peder Gyldenstjerne da var Hofmarskalk eller eneste styrende Marskalk ved Hoffet; men Friederich v. Dhona maa dog alligevel have været betragtet som den fornemste, om end i Øjeblikket vistnok fraværende fra Hof tjenesten; thi det var ham, der blev Anfører for Hoffanen 1563, medens Peder Gyldenstjerne kun tjente i den som hans Fænrik²⁾.

¹⁾ Kanc. Brevb. — At Johan Skovgaard har hørt til Hofstaten, fører Skrivelsen selv Vidnesbyrd om. Han har sandsynligt været Hofjunker, skønt han ellers ikke vides nævnt som saadan. Han er forskellig fra den bekendte Hofjunker og Kancellisekretær Hans Skovgaard, hvis egentlige Fornavn muligt har været Johannes (Johan Erasmus, Oratio funebris etc., Hjelmstjerne, Kv., Nr. 3562, Kgl. Bibl.); thi begge findes nævnte samtidig 1564 (Hist. Tidsskr. 7. I. 460). Johan fik Anvendelse til Søs og blev fangen om Bord paa Otte Ruds Skib 1565; senere nævnes han kun nogle faa Gange. — Det angives, at Peder Knudsen Gyldenstjerne c. 1558 var Hofskænk et Aars Tid, medens Niels Trudsen Ulfstand, som da var den egentlige Hofskænk, laa syg, og at han kort efter Ditmarskerkrigen 1559 blev Hofmarskalk (Personahist. Tidsskr. 3. III. 192 flg.).

²⁾ Hist. Tidsskr. 7. I. 458.

I alle Tilfælde var dog Fodermarskens Stilling da stærkt aftagende i Betydning. Da Fodermarsker alter nævnes længere frem i Frederik II's Tid, ses de at have været temmelig underordnede Personer, som henregnedes til Enspændernes Gruppe. Derimod hævede Staldmesterens Stilling sig. For Jakob Sehested, der var Staldmester 1553¹⁾, kan Stillingens Betydning maaske være noget tvivlsom, om end Kongen gjorde hans Bryllup det paafølgende Aar²⁾, for saa vidt som han er den samme, der i Rentemesterregnskabet 1556 nævnes som Hingstrider; men Stillingens Betydning kan næppe vurderes lavt, da Erik Ottesen Rosenkrantz var bleven Staldmester 1554³⁾, og denne derpaa efterfulgtes af en Række hovedsagelig tyskfødte Adelsmænd, som Kongen skænkede sin særdeles Yndest og Tillid.

Hofstaten havde dermed naaet til den Ordning, som med Hensyn til de overordnet styrende blev væsentlig uforandret i den øvrige Del af det 16. Aarhundrede og noget derefter, idet de mandlige Hovedpersoner var Hofmarskalken, Staldmesteren, Hofskænken⁴⁾, Køgemesteren og Jægermesteren. Hofmarskalkens Myndighed i Stedet for den tidligere Fodermarsks havde derhos fundet et Udtryk i Frederik II's Gaardsret af 1562, idet der ved denne forordnedes, at, naar en Svend ikke fik af sin Husbond, hvad der tilkom ham, skulde Husbonden staa Svenden til Rette for Hofmarskalken, saafremt Husbonden

¹⁾ 19. Juli 1553, Kanc. Brevb.

²⁾ 18. Decb. 1553, Kanc. Brevb.

³⁾ Rtm. Regnsk. 1554. 102.

⁴⁾ Betegnelserne Skænk, Mundskænk og Hofskænk, af hvilke den sidste kom mest i Brug, maa antages at betegne den samme, overordnede Bestilling, medens Betegnelsen Vinskænk, der ikke synes at forekomme førend 1584, gælder en underordnet.

tjente i Kongens Gaard, og ellers for Rigsmarsken¹⁾. Flere af de nævnte Hofstillinger synes dog ikke endnu noget ind i Frederik II's Tid at have været tillagte saa stor Vægt, at en Person, der afgik fra dem, ikke kunde finde sig i at forblive i Hoftjenesten, som det synes, i mere underordnet Stilling²⁾.

De Omraader, som i Hofstaten henhørte under de ovennævnte styrende, var for Hofmarskalkens Vedkommende, som alt til Dels nævnt foran, Ledelsen af Hoftjenesten i Almindelighed, derhos saa vidt synes i Forbindelse med Hofskænken og Køgemesteren Overholdelsen af Orden ved Spisningen og den dermed forbundne Udlivering af Mad og Drikke. Han udgav med Hensyn til alt dette de daglige Befalinger og var Fører for de daglige Tjenere, naar og hvorsomhelst en større Del af dem optraadte eller færdedes, derfor ogsaa i Reglen under Krigsforhold den selvskrevne Anfører for den hovedsagelig af Hoffolk sammensatte Hoffane. Under Staldmesteren henhørte Hestevæsenet, og hvad dermed var forbundet. Under Hofskænken henhørte Beholdningerne af Vin og Øl m. m., vistnok ogsaa Sølvkamret og det til samme knyttede Oplag af Dækketøj og andre Sager, der benyttedes ved Borddækningen, under Køgemesteren Køkkenet, Bagerset og Fadeburene, under Jægermesteren det temmelig store Jagtpersonale og de Redskaber, dette brugte. Et Tilsyn med nogle af de kongelige Skove synes en Tid at have været overdraget Jægermesteren³⁾.

¹⁾ Secher, Corpus constitutionum Daniæ I. 195.

²⁾ Efter at Jørgen Marsvin havde været Hofskænk 1556, findes han kaldt Hofsinde (27. Sept. 1559 o. oft. Kanc. Brevb.).

³⁾ Borkart v. Papenheim befaledes 14. Okt. 1560 at give Kongen Underretning om, hvorledes det stod til med nogle Hunde, og om Dyrene formerede sig i Kongens Vildtbane. 5. Maj 1562 og

I enkelte Tilfælde, naar Hofmarskalken var forhindret i at følge Hoffet eller drage ud med en større Del af Hoffolkene, befaledes i Reglen den mest fremtrædende af Hofsinderne til at træde i hans Sted. Jørgen Urne blev saaledes i Sept. 1578 beskikket til at forblive i Kolding og under Hofmarskalkens Fraværelse føre Befaling over de Hofsinder, som forblev dør, samt deres Folk¹⁾. Mere vilkaarlige Fremgangsmaader forekommer dog ogsaa. Kongen

c. 18. Okt. 1563 skulde han udvise Ved fra nogle Skove, og han forlovedes 4. Jan. 1571 fra den Befaling, han havde haft over Skovene i Kjøbenhavn, Frederiksborg, Krogen og Hørsholm Len (Kanc. Brevb.). — I de Lister, som findes i Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1873—76 og 1872 over forskellige Hoftjenere i Tiden fra 1558 til 1648, kan der med Hensyn til de styrende i det her nærmest omhandlede Tidsrum foruden de Personer, som der er omtalt foran, her tilføjes: Hak Ulfstand blev Marskalk 15. Juni 1564 (Hist. Tidsskr. 7. I. 460), Ludvig Munk nævnes som Hofmarskalk alt 25. Juni 1568 (Kanc. Brevb.), Grev Günther af Barby blev Marskalk 22. Febr. 1571 (Ligprædikenen over ham), Baltzer v. Lehsten (Leist, Leisten) nævnes som Hofmarskalk 26. Marts 1575 (Kanc. Brevb.), Som Skænk nævnes Erik Lange 26. Marts 1551 (Kanc. Brevb.), Jørgen Valkendorf 1553 og 55 (Erslev l. c. 150, 21), Niels Trudsen Ulfstand alt 22. Maj 1557, sidst 19. Apr. 1558 (Kanc. Brevb.), Korfits Tønnesen Viffert 5. Sept. 1563 (Kanc. Brevb.), Anders Bing 1. Apr. 1568 (Kanc. Brevb.), Mogens Kaas (uvist naar, Personalhist. Tidsskr. 1. V. 9), Morten Venstermand 16. Apr. 1571 (Kanc. Brevb.), Gotzlaß Budde først 28. Decb. 1577 (Kanc. Brevb.), sidst 15. Jan. 1580 (J. Reg.), Knud Brahe c. 1581 (Ligprædikenen over ham), Kristoffer Cardiot (Carioth) 1588 (Slangerup, Oratio funebris etc.), Ebbe Munk 1591—96 (Biogr. Lex.), Jakob Rosenkrantz alt 13. Okt. 1596 (Sj. Tg.). Som Køgemester nævnes Jørgen Kremohn Rantzau fra 1541 (Biogr. Lex.), sidst 11. Jan. 1551 (Kanc. Brevb.), Anders Bing 1559 (Ligprædikenen over ham), Jørgen Sehested alt 3. Novb. 1561 (Kanc. Brevb.), Wulf Leckow 1573 (Rtm. Regnsk.). Som Staldmester nævnes Holger Tonnesen Viffert alt 8. Apr. 1557 (Kanc. Brevb.). Som Jægermester nævnes Adam Normand første Gang 19. Febr. 1568 (Kanc. Brevb.), sidst 14. Juli 1594 (Sj. Reg.), Joakim v. Bülow alt 1595—96 (Rtm. Regnsk.).

¹⁾ 12. Sept. 1578 (Kanc. Brevb.).

befalede saaledes 1573 Rigshofmesteren Peder Oxe at mønstre hver Maaned de Hofsinder, som var i Kjøbenhavn, medens Kongen selv vilde føre Tilsyn med dem, som var hos ham i Skanderborg¹⁾.

Ved særdeles festlige Lejligheder udnævntes stundom enkelte Herrer udenfor Hofstaten til at bistaa de styrende. Ved Kroningsfestlighederne 1596 forordnedes saaledes, at foruden den egentlige Køgemester Peder Mund skulde den forhenværende Køgemester Kasper Markdanner og endnu en Adelsmand være i Køkkenet og foruden Skænkken Ebbe Munk to Adelsmænd være i Kælderen²⁾.

Gennemgaar man Fortegnelserne over dem, som har beklædt de ovenfor nævnte højeste Stillinger i Hofstaten, er der to Omstændigheder, som særlig paatvinger sig Opmærksomheden, den ene er den overordentlig korte Tid, i hvilken de som oftest har været i hine Stillinger, i Reglen kun nogle faa Aar eller endnu mindre. Den anden er, at der findes mange fremmede iblandt dem.

Den første Omstændighed har vel flere Aarsager. Som en saadan kan tænkes den Vankelmodighed, der var et Karaktertræk hos Frederik II; men den vigtigste turde dog være, at hine Stillinger for de i Danmark og Hertugdømmerne fødte banede Vejen til hurtig at opnaa, foruden de alt foran nævnte Gaver og Begunstigelser, nogle af Rigets bedste Len og dermed Udsigt til i Tidens Løb at blive Rigsraader og muligt naa endnu videre

¹⁾ 16. Juni 1573 (Kanc. Brevb.).

²⁾ Kbh.s. Dipl. IV. 741 flg. — Tilsvarende nævnes i Augustus Erich, . . . Beskrivelse om . . . Christians den Fierdis . . . Kroning, Kbh. 1598 (S. Y. b.), Ebbe Munk som Overskænk og Peder Basse som Mundskænk.

frem. For de fremmede medførte Stillingerne især den Fordel, at de lettere blev satte i Stand til at indgaa Ægteskab med danske Adelsjomfruer og paa denne Maade komme i Besiddelse af Gaarde og Gods. Baade Tildeelsen af de større Len og Indgaaelsen af Ægteskab førte i Reglen med sig, at de paagældende afgik fra Hoftjenesten, og som oftest var det kun de fremmede, som ikke paa de angivne Maader hurtig høstede Fordel af deres Stilling, der forblev længe i samme.

Den anden Omstændighed havde vel nærmest sin Aarsag i det danske Kongehuses talrige Familieforbindelser i Nordtyskland, til Dels maaske ogsaa i den ringere Grad af Sympati, der i det hele taget synes at have været mellem Frederik II og den menige, danske Adel. Men det maa tillige fremdrages, at de faa af hine fremmede, hvis tidligere Levnedsløb kendes, og som meget hurtig forfremmedes til høje Stillinger i Hofstaten, ikke mindre end de fleste danske og holstenske, der kom i de samme Stillinger, havde tilbagelagt en meget hæderfuld Løbebane, inden de kom i Hoftjenesten her, og vist sig at være dygtige Mænd. Næppe kan man heller lade ude af Betragtning det Vidnesbyrd, som Vedel i sin Ligprædiken over Frederik II giver denne Konge angaaende, hvorledes han prøvede Hoftjenerne, nemlig at Kongen, idet han henholdt sig til den 101. Davids Salme, ikke beholdt den Mand i sin Tjeneste, der lønlig bagvaskede sin næste, og at han ikke kunde lide de hovmodige og ikke taalte Folk, der var falske af Sindelag eller viste sig som Løgnere ¹⁾).

Nogen betydeligere Indflydelse paa Christian III

¹⁾ Vedel, Ligprædiken over Frederik II. Kbh. 1588. S. E. II. b. flg.

og Frederik II med Hensyn til Regeringsanliggender havde de ovenfor nævnte Hofmænd næppe (Kanslerne selvfølgelig fraregnede). Især den sidste Konge synes i det hele taget at have holdt dem i en vis Afstand og ikke i det daglige Liv at have plejet Omgang med dem mere, end hvad deres Tjeneste netop førte med sig. Det bør vistnok ogsaa bemærkes, at det endnu ikke i det 16. Aarhundrede var blevet Skik ved det danske Hof at benytte de med Ordet „Over“ sammensatte Titler, f. Eks. Overskænk og lign., saaledes som det alt da var indført ved enkelte tyske Hoffer¹⁾, og at der ikke er Spor til, at de nævnte Hofmænd har haft nogen Myndighed over visse Grupper af næringsdrivende Borgere og en dermed forbunden Bi-Indtægt, saaledes som det fandt Sted i Frankrig, i alt Fald til noget ind i det 16. Aarhundrede²⁾.

Til de styrende i Hofstaten maa endnu henregnes Hofmesterinderne, der næppe manglede nogen Sinde, naar der fandtes en Dronning. Deres Virksomhedsomraade findes dog omtrent aldrig omtalt, saa at det ikke er muligt at danne sig en bestemt Forestilling om den, udover hvad det angaar, at de synes at have været den nærmeste foresatte for de adelige Jomfruer, der tjente Dronningerne og disses Døttre³⁾.

¹⁾ F. Eks. ved det brandenburgske Hof (Rtm. Regnsk. 1595-96, 233 flg).

²⁾ Jvf. herom Hauser, *Ouvriers du temps passé*. Paris 1899. 114.

³⁾ Af Hofmesterinder er der for den her nærmest omhandlede Tid nævnt følgende: Fru Kirstine 4. Okt. 1557 (Rtm. Regnsk. 1557—58, 69 b.); Fru Anne Glob, Jørgen Urnes, først 4. Febr. 1558 (Rtm. Regnsk. 1557—58, 261 b.), sidst 26. Juli 1561 (Kanc. Brevb.); Fru Inger Oxe, Jørgen Brades Enke, fra c. 15. Juni 1572 (Kanc. Brevb.); Fru Beate Bille, Otte Brades Enke, ansat 30. Jan. 1584 i Stedet for Fru Inger Oxe, som maatte fratræde paa Grund af Svaghed (30. Jan. 1584, Sk. Tg.); Fru Beate Huitfeld, Knud Ulfelds Enke, der alt blev ansat hos Christian IV's Dronning inden Brylluppet (4. Okt. 1597, Sk. Tg.).

Foruden de foran nævnte findes den saakaldte Fiskemester, hvis Embede først oprettedes c. 1580, undertiden henregnet til Hofmændenes første eller styrende Gruppe¹⁾. Dette synes dog temmelig vilkaarligt, da hans Embede var af en hel anden Art end de andres, idet han f. Eks. drev Handel for Kongens Regning, og det kun var nogle faa underordnede, som henhørte under ham.

Snarere kan der derimod være Anledning til at henregne til den styrende Gruppe de Personer, der med Betegnelserne Hofmester eller Marskalk til sine Tider varetog en Styrelse paa visse begrænsede Omraader. Der forekommer saaledes vedblivende stundom en Dronningens Hofmester, vistnok især som den styrende angaaende Dronningens Følge, naar hun var paa Rejse. Saaledes forordnedes, at Jørgen Rosenkrantz skulde følge Dronning Sofia som hendes Hofmester, og Henrik Below som hendes Under-Hofmester paa den Rejse, som det var paataenkt at hun skulde udføre til Meklenburg 1587²⁾. Andre findes ogsaa stundom nævnte, uden at det kan ses, hvad deres Omraade egentlig var³⁾. Betegnelsen Hofmester forekommer tilsvarende om den styrende paa Rejser, som Prinserne foretog⁴⁾, ligesom Ordet anvendtes paa samme

¹⁾ Saaledes hos Grundtvig. Meddelelser etc. 1873—76.

²⁾ 27. Marts 1587 (J. Tg.).

³⁾ Saaledes Mogens Gyldenstjerne paa den Rejse. Dronning Dorothea foretog til Sachsen 1548 i Anledning af hendes Datters Bryllup (D. Mag. 2. I. 365), Ditlev Holk, der c. 1580 blev Dronning Sophias Hofmester (Ligprædikenen over samme), og Jakob Sefeld, der udnævntes til Dronning Anna Cathrines Hofmester ved hendes Kroning 1598 (Ligprædikenen over samme).

⁴⁾ Albert Skeel angives saaledes at være bleven forordnet 1598 som Hofmester hos Hertug Ulrik paa hans Rejse til Frankrig, England og Skotland (Slange, Christian IV's Hist. I. 188), og Hofjunker Alexander Rabe v. Papenheim som Hofmester hos Hertug

Maade baade da og senere angaaende unge Adelsmænds Rejser, derhos som Betegnelse paa den, der forestod en ung Fyrstes særskilte Hofholdning eller Hofstat. Henrik Ramel, der jævnlig kaldtes den udvalgte Konge, senere Christian IV's Hofmester, findes ogsaa betitlet Hofraad¹⁾, vistnok den eneste Gang, at denne Betegnelse i hin Tid er benyttet herhjemme. Ensbetydende med Hofmester findes Betegnelsen Marskalk brugt om den, der var den styrende i Følget ved en kongelig Persons Rejse²⁾, foruden at de, som ved større, festlige Lejligheder havde at forestaa Anretningen, Opvartningen og i det Hele taget Iagttagelsen af Orden, ligesom nu til Dags kaldtes Marskalke³⁾.

Hans paa den Rejse, som denne tiltraadte samme Aar (Ligprædikenen over ham, Univ. Bibl.).

¹⁾ 31. Juli 1594 (F. Tg.).

²⁾ Saaledes nævnes Peder Oxe som Marskalk paa Rejsen til Sachsen 1548 (D. Mag. 2. I. 365), og det befaledes 8. Jan. 1583 Hak Holgersen Ulfstand at være Marskalk for de Adelsmænd m. fl., som skulde følge Kongen udenlands (F. Tg. Smaalandene).

³⁾ Saaledes ved Kroningen 1596 (Kbh.s. Dipl. IV. 741 flg.). Der betalttes da for 30 Stokke af Ask, beslagne med Solv, til Anvendelse som Marskalkstave (Rtm. Regnskb. 1596—97. 467).